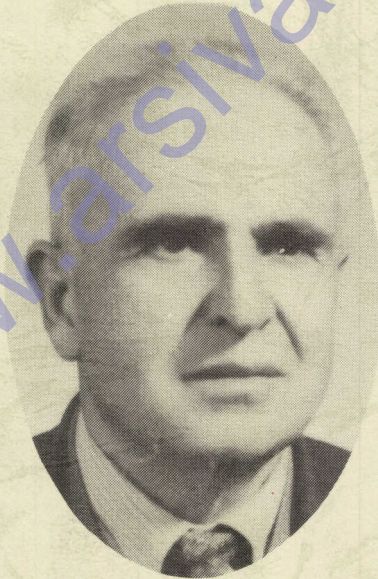

EKREM CEMİL PAŞA

**MUHTASAR
HAYATIM**

BRÜKSEL KÜRT ENSTİTÜSÜ

EKREM CEMİL PAŞA

**MUHTASAR
HAYATIM**

www.arsivakurd.org

BRÜKSEL KÜRT ENSTİTÜSÜ

© Brüksel Kürt Enstitüsü

İkinci Baskı — Şubat 1991

Avec le soutien du Ministère de la Communauté
Française — Service de l'Éducation Permanente.

Druk Acco Leuven — 016/29.11.11

Brüksel Kürt Enstitüsü sosyo-kültürel bir kuruluştur. Hiç bir siyasi parti veya tandansa bağlı değildir. 1989'un Mayıs ayında kurulmuş olup, 1978 yılının sonunda kurulan Tekoser örgütünün devamıdır. Kültürel faaliyetlerimizin daha verimli ve aktif olmasının gereğini duyduğumuzdan ismimizi Enstitü olarak değiştirmeyi uygun bulduk.

Enstitümüz Belçika Fransız ve Flaman Kültür Bakanlığı tarafından 1980 yılından beri sübzid (yardım) almaktadır.

Enstitümüzün iki yönlü bir çalışma programını önüne koymuş bulunmaktadır. Bir yandan Belçika'da yaşayan Kürtlerin sosyo-kültürel problemleriyle ilgilenmek, diğer yandan; Belçika ve Avrupa kamuoyuna Kürt halkının tarihini ve Kültürünü tanıtmak.

Permenans : Pazartesi-Cuma, saat 9-17 arası.
Adres : 4, rue Bonneels - 1040 Bruxelles

Eylül 1989

ISSN-0773-3887

Ö N S Ö Z

Ekrem Cemil Paşa bu anılarını (Muhtasar Hayatım) 1973 yılında ölmeden bir yıl önce yazdı. Görüleceği gibi yazar yirminci yüzyıl başlangıcının önemli olaylarını, yaşam öyküsünü ile birlikte, çok kısa şekilde vermektedir: Yazarın zengin, feodal yaşamı doğal olarak dünya anlayışını etkilemiştir. Örneğin anılarının başlangıcında Cemil Paşa ailesini çok övmekte, daha sonra babacan (paternalist) bir tavırla Kürt ulusunun sorunlarına eğilmektedir.

Okuyucuların geçmişe yeni anlayışla bakılmayacağına bilincinde olduklarına, o günün militanlarını yine o günün koşulları içinde değerlendireceklerine inanıyoruz.

Görüleceği gibi, yazar her ne kadar kendi ulusunun ya da Dünya'nın durumundan ne kadar memnun değilse de, o günkü toplumun bir kişisi olması nedeniyle çağının düşünce çizgisini aşamamıştır. Buna rağmen Ekrem Cemil Paşa, dürüst, özverili ve yurtsever idi. Bizim anılarını yayınlamaktaki amacımız Kürdistan tarihinin yüzyılımızın başlangıcına ilişkin bir sahifesini tanıtmaktır. Ulusumuzun günümüzde sürdürdüğü mücadele, geçmişte dede ve ninelerinin sürdürdükleri mücadelenin bir devamıdır. Günümüzün mücadelesini geçmişinden soyutlayamayız. Geçmişin mücadele tarihi bilinmeden, ulusumuz, geniş anlamda, verdiği mücadelede eksik kalır. Geçmişte ve günümüzde verilen mücadele örneklerini irdeleyen eserleri derleyip, günümüz okurlarına sunarak

genişliğine ele alarak şilememiştir. Buna neden, kendisi ve aynı yıllarda Atatürk'ün zulmünden kaşarak Suriye'ye iltica etmiş diğer Kúrt aydınları arasındaki şelişkilerdir. Bu şelişkiler onları bir araya getirip, birlikte dönemlerinin tarihini yazmaya engeldi. Bu nedenden ki onlardan bazıları, orneğin : Zinar Silopi (Kadri Cemil Paşa), Veteriner Dr. M. Nuri Dersimi, Ekrem Cemil Paşa, Nureddin Zaza... dönemlerinin tarihini bölük bir şekilde yazmışlardır. Böyle olmasına karşın bize bıraktıkları eserler gerçekten üstün değerdedirler. Bunlarla bize sorunlarımızın eskilik ve şetiniğini vurgulamaktadırlar. Umarız ki Kúrt gençleri geşmiste yaşanan olaylardan bazı dersler çıkararak, yani kişi, aile ve parti şelişkilerini bir yana bırakıp tarihlerini kökünden alıp başarıya devam etsinler.

Yazarın yayına aldığımız anıları dışında, Kürdistan eski tarihine ilişkin Kúrtçe ve Türkçe yazılmış bir eseri vardır. Bunu da ileride yayına alacağımızı umuyoruz. Çok tanınmış Amerika'li gazeteci ve yazar Dana Adams Schmidt, Atlantie Monthly Press Yayınları, Toronto 1964'de Journey Among Brave Men adlı kitabında Irak Kürdistanındaki araştırma ve anılarını yazarken, bu gezi sırasında Ekrem Cemil Paşa, kendisine rehber ve tercuman olarak eşlik etti. Kitapta defalarca adı geçen "Bavê Comerd", Ekrem Cemil Paşa'dır.

Yazarın kullandığı Arapça alfabeden latinceye çevirirken konu ve metinlerin anlaşılması için kitabın sonuna bir sözlük ekleyerek okuyuculara yardımcı olmaya çalıştık.

MUHTASAR HAYATIM

Ben bu hatıratlarımı, nasıl Kürt yurtseveri olduğumu, altmış senelik hayatımda bu uğurda nasıl mücadele verdiğimi, bu yolda nasıl ilerlediğimi, çocuk yaşımdan itibaren sekseniki yaşına kadar geçirdiğim tatlı, acı ve bazende pek acı hayatımı, arkadaşlarımla ısrarlı isteklerine uyarak, mümkün olduğu kadar kısaca anlatmak maksadı ile yazıyorum.

Ben Diyarbakir'liyim, Cemil Paşazade Kasım beyin oğluyum. Doğum tarihim 1891'dir. Yani sekseniki yaşındayım. Cemil Paşa 1902'de vefat ettiği zaman ben onbir yaşında idim. On amcam vardı. Babamla birlikte onbir kardeş idiler. Babam kardeşlerin dördüncüsü idi. Babamın üç kızkardeşi vardı. Babam ve üç ağabeyi Diyarbakir'de okumuşlardı, fakat kardeşlerinden altısı lise ve yüksek tahsillerini İstanbul'da ikmal etmişlerdi. Üç halam, hemşirem ve onbir kız amcazadem Diyarbakir okullarında okumuşlardı. Erkek amcazadelerimden beşi İstanbul'da tahsillerini tamamlamışlardı. Cemil Paşa'nın oğulları, kızları, torunlarının hepsi okumuşlardı. Kısacası, Cemil Paşa'nın bir tek ümmi (okur yazar olmayan) evladı yoktu.

Cemil Paşa'nın vefatında onbir oğlunun yaşadığını yukarıda yazmıştım. Bu onbir kardeşin yedisi evli idiler. Bunların kız ve oğlan çok çocukları vardı. Evli olmayan dört amcam daha çocuk idiler. İki benden dört yaş büyük, diğer ikisi benden birer yaş küçük idiler. Zavallı

Ekrem Cemil Paşa

Ekrem'in babası, Kasım Cemil Paşa (ortada), ve iki amcası, Ömer Bey (sağda), İbrahim Bey (solda).

Kemal ve Cevdet amcalarım Kürdistan şehidiydiler. Türk kursunu ile şehit edilmişlerdi.

Ben, dört amcam, bir halam, üç kız amcazadem, küçük kardeşim Şemseddin (Türk'lere kurban gitmiştir) ve dört amcamın oğulları, yani biz ondört çocuğu, hususi hocalar üç sene evde okuttular. Sonra, 1901'de kızlar kız okuluna, oğlanları Askeri Residiye okuluna gönderdiler.

Ben Askeri Residiye okulunda yedi sene okudum. 1908 yılında yüksek dereceyle şهادetname aldım. O sene lise tahsilini ikmal etmek için aileden sekiz genç İstanbul'a gönderildik. Bizden büyük olan iki genç amcamız, İbrahim ve Ömer, bizden iki sene önce İstanbul'a gönderilmişlerdi.

Bu gençlerin hepsi dört sene içinde tahsillerini muvafakkiyetle ikmal ederek İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerine girdiler. İbrahim amcam 1910'da Almanya'ya gönderildi. Dört sene sonra Münich Üniversitesi'nden elektrik mühendisi olarak şهادetname aldı.

Ben 1912'de İstanbul Sultani lisesinden şهادetname aldım. Matematik alanında gösterdiğim yüksek kabiliyetimi gören ve takdir eden babam ve amcalarım Avrupa'ya, hendese tahsiline gönderdiler. 1912-1913 senelerinde, Avrupa'ya tahsile gönderilen Cemil Paşa'nın evlatlarının sayısı beşi bulmuştu. Bunlar, İbrahim, Cevdet, Kadri, Ekrem ve Şemseddin idiler.

Ben yirmibir yaşıma gelinceye kadar Cemil Paşa konağı denilen bir saray, bir şato, belki de bir kışla görünümünde olan muazzam bir konakta yaşadım. Bu muazzam konağın dairesinde yirmiden fazla hanım, yirmi kadar hizmetçi ve işçi, otuzdan fazla çocuk vardı. Selamlık dairesinde de yirmiden fazla hizmetçi vardı. Kahveci, oda hizmetçileri, sofrta hizmetçileri, çirak ...

Harem ve selamlık dairelerinin çiçek bahçesinde akasya, leylak gibi süs ağaçlarından başka kırk elli kadar da elma, armut, kaysı, şeftali ve dut türünde meyva ağaçları vardı. Her dairede suyu gece gündüz akan havuz ve çeşmeler vardı. Biz çocuklar ilk yüzmeyi bu havuzlarda öğrendik. Yine biz çocuklar üç grup idik. Benim iştirak ettiğim grup onbir oğlan ve üç kızdı. Bizden dört beş yaş büyüklere küçük grubu vardı. Küçüklerin grubu daha kalabalık idi. Kucakta, beşikte ve birçok küçük çocuk daha vardı. Her kişi kendi yaş grubu ile kalkar, oturur ve oynardı. Her gurup kız ve oğlanlardan teşekkül ediyordu. Guruplaşmada kız, erkek ayrımı yoktu. Bu çiçekli, ağaçlı, havuzlu konakta herkes yaşına göre türlü türlü oyunlar oynardı. Tabii küçükler dainların (dadi) nezaretinde idiler. Birçok günler, bilhassa Cuma günleri, bu kalabalık çocuk kafilesine çok akraba ve komşu çocukları da karışırlardı.

Ders saatlerinden sonra, oyun saatlerinde Cemil Paşa'nın bir sürü yavruları, çok sevinçli, çok eğlenceli vakitler geçirirlerdi. Yaşı onun üstünde olanlar ağaçlara tırmanma hakkına sahip idiler. Ağaçlardan meyva toplarlar, yerler, ninelerine, annelerine, kardeşlerine ve kendilerine nezaret eden hizmetçilere takdim ederlerdi. Çocukların yaşları ilerledikçe oyunları, eğlenceleri de ilerlerdi. Sekiz yaşından itibaren çocuklara binicilik öğretmek için çeşitli boyutlarda Şam eşekleri alınmıştı. Selamlık dairesinin bir ahırlık bölümü vardı. Bu bölümde avlu, arabalık, samanlık ve çeşitli genişliklerde ahırlar vardı. Bu ahırların bir köşesinde bembeyaz, çok şirin, çok temiz Şam eşekleri bağlanıyorlardı. Sekiz yaşına gelen çocuklar harem dairesinin avlusunda bu merkepleri koşturabiliyorlardı. Oniki yaşını bulan çocukların birer mahir binicileri vardı. Mahir binici hizmetçilerin nezaretinde bu genç oğlan çocuklar her Cuma günü şehir dışında cirid oynamaya giderlerdi. Binlerce seneden beri Diyarbakirli'ler yaz mevsiminin sıcak günleri dışında, her

Cuma günü şehir dışında, değişik cirid meydanlarında cirid oynarlardı. Bu gençlerden mahir biniciler yetişmekte idi. Bu adet 1920'ye kadar devam etti. Mustafa Kemal'in uğursuz hükmü hakim olunca, birçok adetlerle birlikte, cirid oyunları da ortadan kalktı. Artık o yarışlar yapılmaz oldu.

Ailemizin çok önemli bir özelliği vardı. Birkaç Süryani katip dışında, selamlıkta erkek, haremin hizmetçileri Türkçe bilmeyen köylülerdi. Çocuklar şehirlilerin bildiği çarpık çurpuk Türkçe'den önce köylü dayınlardan zarif Kürtçe'yi öğrenebilirlerdi. Cemil Paşa ailesinin şehire yakın çeşitli sayfiyeleri vardı. On yasını bulmuş çocuklar her fırsatta hizmetçiler nezaretinde bu sayfiyelere, binlerce ağacı olan havuzlu bahçelere gönderirlerdi. Bu sayfiyelerde çocuklara ve hizmetçilerine kesilmek için daima kuzular beslenilirdi. Çocuklar sayfiyelere varınca kuzular kesilir, hizmetçiler bahçede kadınların yardımı ile kuzu çevirmelerini, kuzu kebablarını, güveç ve türlülerini pişirmeye başarlardı. Çocuklar bu Cennet gibi bahçelerde, pınar başlarında, havuz kenarlarında oynarlar, koşarlar, yüzerler, ağaçlara tırmanırlardı. Bu koşmalar, oyunlar, yüzmeler dört-beş saat sürerdi. Sonra aç, yorgun, çimenler üzerine veya ağaç gölgelerinde uzanırlardı. Hatta çok vakitler pınar başındaki yüksek bazalt kayaların gölgelerine sığınırlardı. Diyarbakir'in bu yaramaz, ele ayuca sığmayan afacanları yorgunluğa, tere, kire, toza ehemmiyet verdikleri yoktu. Onları mahveden açlıktı. Bunu gidermek için de, sabırsızlıkla sofranın kurulmasını bekliyorlardı. Buna rağmen, bu çocuklar biraz dinlendikten sonra havuz kenarında kendilerini temizlemeye başarlardı. Sofraya tertemiz oturmaya dikkat ederlerdi. Sofra başına koşuşan çocuklar nefis kebabları, güveçleri, bahçeden toplanan lezzetli meyvaları büyük iştahla, gülerek, şakalaşarak yerlerdi. Yemekten sonra bir müddet de istirahat ederlerdi. Artık koşmak, oynamak, terlemek yasaktı. Çocuklar hizmetçilerin, daha

doğrusu emekdarların etrafında çimenler üzerinde otururlar, onların seviyelerine uygun hikayelerini, hafif, sirin şarkılarını dinlerlerdi. Hatta bu emekdarlar arasında temburvan, bilurvan (kavalci) da bulunurdu. Bu yaşlı sanatkarlar himayelerine verilmiş çocukların ruhlarını okşayarak, onlara nezahet, zerafet hislerini geliştirecek latif nağmeler çalarlardı. Nihayet, akşam yaklaşıncaya yola koyulur, guruplar evlerine verilirlerdi.

Fakat bütün bu gezmelerin pek çok büyük eğlenceleri vardı. Oğlan çocuklar büyük hasretle, sabırsızlıkla bu büyük geziyi, eğlenceyi, daha doğrusu bu büyük seyahati beklerlerdi. Cınarpere denilen çayın kenarında Cemil Paşa'nın bizzat kurduğu büyük çiftliği vardı. Bini askın meyva ağacını ve yirmibin kadar dut ağacını ihtiva eden büyük bir bahçesi vardı. Kumsal sahilli, dünyanın en güzel nehir kulukları ile rekabet edecek Enbar Çayı (Cemê Enbarê) vardı.

Cemil Paşa daha hayatta iken oğluna, Fuad Bey (Kadri Cemil Paşa'nın babası) ve Kasım Bey'e mühim memuriyetler vermişti. Fuad Bey ailenin dahiliye, maliye, hariciye işleri ile, Kasım Bey (Ekrem Cemil Paşa'nın babası) da adliye, harbiye işlerini tedvir ile vazifelendirmişti. Diyarbakır'ın yirmibeş kilometre şarkındaki Enbar Köyü ziraat işleriyle memur Kasım Bey tarafından kurulmuştu. Bu köyün etrafını saran yirmi kadar köy Cemil Paşa'nın mülkü idi. Bu köylerde pamuk, pirinç ve bilhassa arpa, buğday yetiştirildiği gibi, sürülerle koyun, inek, at beslenirdi. Cemil Paşa konağının günlük masraflarını, misafirlerin debdebe ve saltanatlı ağırlama masraflarını, İstanbul'da, Avrupa'da okuyan çocukların masraflarını, sağa sola dağıtılan hediyelerin karşılığı işte bu köylerin varidatından temin edilirdi.

Kasım Bey yalnız kendilerine ait yirmi kadar köyün idaresine bakmıyordu. Bu köylerin etrafında otuz kadar

dost köyleri de vardı. Bu köyler asırlardan beri bizim ailemizin himayesine giren köylerdi. Kasım Bey'in idaresi altındaki bu köylerde hiç bir kimse, hatta hükümet memur ve askerleri, zulüm ve haksızlık edemezlerdi. Bu geniş topraklar dahilinde hırsızlık olmazdı. Eşkiyalar bu hudut içinde eşkiyalık etmeyi akıllarına bile getirmezlerdi. Etraftaki pek çok kimseler, büyük, küçük, çok küçük, çok veya az mühüm, bütün davaların hallinde Kasım Bey'in hükmüne muracaat ederler ve ihtilaflarının kaldırılmasını onun adaletinden rica ederlerdi. Tabii bu davalar içinde pek mühümleri vardı. Kan davaları, ırz ve namus davaları, tarla, köy ve veraset davaları. Bu davalar insani ve adil olarak halledilirdi. Hiçbir ücret, hiçbir hediye, hiçbir rüşvet kabul edilmezdi. Kasım Bey, Cemil Paşa köskü denilen bu sarayda yirmibeş sene adaletle, cesaretle hüküm etti.

On yaşından sonra, yani 1901'den sonra iş değişti. Çocukluk yıllarının mutlu günleri artık geride kalmıştı. 1901 Eylül'ünde bütün çocuklar Askeri Residiye zindanına itildi. Öğretim heyeti, öğretmenler hep İstanbul'dan gelmişti. Bu öğretmenler yüzbaşı rütbesinde zabitlerdi. Çok sıkı, sert bir disiplin vardı. Gece gündüz okurduk, yazardık, çalışırdık. Buna rağmen yine de dayaktan kurtulamazdık. Yalnız Cuma günleri (bu yıllarda hafta tatili pazar yerine cuma günü idi) sayfiyelerimizden birisine gider, zıplar, oynar, yüzer, eğlenir, bir haftalık sıkı çalışmanın acısını çıkarırdık. Bazen cirid meydanlarına giderek, at koştururduk. Enbar Çayına (Cemê Enbarê) ise yalnız yaz tatilinde giderdik. Köyde bir ay, bazen birbuçuk ayımızı geçirirdik. Biz çocuklar, İstanbul'a tahsile gidinceye kadar, yedi-sekiz sene tatillerimizi bu köyde geçirirdik. Yedi-sekiz yaz tatiline ait hatıralarımı muvafakkiyetle yazabilmek, bu pek aziz hatıratları canlandırmak kalemimin işi değildir. Ama yine de, mümkün olduğu kadar ve kısaca, büyük babam Cemil Paşa'nın, babam Kasım Bey'in kurmuş olduğu bu köye ait

hatıratlarımı yazacağım.

KÖY HAYATI

Cocukların hatıraları onüç, ondört yaşına girdikten sonra başlar. Bu hatıralar en güzel, en tatlı olanlardı. Hassaten bu köydeki hayatımız Diyarbakir'deki konağın dört duvarı arasındaki hayatına benzemezdi. Bu köye ayak basınca mutlak hürriyete kavuşurduk. Babam Kasım Bey Diyarbakir'deki Cemil Paşa konağının onbeş kadar çocuğunu mutlak bir serbestlikle nasıl zapt edebiliyordu, onlarla nasıl başa çıkıyordu, gerçekten hayrete şayan bir şeydi. Sabahların yarısına kadar, bilhassa gecelerde bütün köy biz onbeş çocuğun emrindeydi. Enbar Çayı, kumluğu, balıkları, konakları, meyva ağaçları bizim idi.

Kasım Bey hiç bir gün Kürtlük, Kürtçülük mevzuuna ders vermiş değildi. Bu pedagog (eğitimci) yalnız elle dokunulur, gözle görülür milli sahneler gösteriyor ve canlı bir şekilde govendler (halay), türküler çocukların milli hislerini uyandırıyor, bu çocuklara seksen yaşını geçtikten sonra bile unutamayacakları panoramalar gösteriyordu.

Yedi-sekiz yaz tatilini geçirdiğimiz Enbar Çayı (Cemê Enbarê) hatıralarım hakkında tafsilat vermek, bu hatıraları layık şekilde tasvir etmek kudretinde değilim. Bunun için, bu bahsi daha fazla uzatmayacağım. Bir-iki satır ilave edip son perdeyi indireceğim.

1908 yazının bir ayını yine Cemê Enbarê de geçirdik. Bu ziyaretimizin son ziyaret olduğunu biliyorduk. Bir ay sonra İstanbul'a doğru çıkacaktık. İki seneden beri İstanbul'da tahsilde bulunan amca ve yeğenlerimize

iltihak edecektik. Bu durumda kendimizi oldukça büyümüş buluyorduk. Onyedî, onsekiz yaşlarında birer delikanlı idik. Artık etrafımızı daha iyi görüyor, daha iyi anlıyorduk. Diyebilirim ki yedi, sekiz seneden beri tadına doymadığımız Cemê Enbarê'yi bu kadar vuzuhla görmemiştik. Köşkte, oturduğumuz odanın tam karşısında bulunan ikiyüz metre yüksekliğindeki yamaçlar o kadar latif ve cazipmişler meğer. Toprak tabakalarından ibaret olan bu sırtlar, bu yarlar, rengareng, sarı, kırmızı, mavi, yeşil renkleri, kareli mermer kayaları ile canlı bir tabloyu andırıyorlardı. Eski asırların mozaiklerini taşıyan bu renkli yerler, bu süslü yamaçlar, bundan evvelki ziyaretlerimizde bize bu kadar dilber görünmemişlerdi. Dilber, güzel, cana yakın olan yalnız bu sırtlar değildi. Etrafımızda gördüğümüz her şey, Cemê Enbarê'nin her şeyi : çayı, kumluğu, balıkları, çerçevesindeki çaylar, bahçeler, ağaçlar, ağaçlarda uçuşan kuşlar, velhasıl herşeyi, her seneden daha tatlı, daha çok cazip ve güzel görünüyorlardı. Arkadaşlarımız da ne kadar değişmişlerdi. Tatlı tebessümleri, narin, nazik tavırları, bize gösterdikleri dostluk, kardeşlik, geçen senelerden pek çok daha başka idi. Velhasılı, bu senelik tatilimiz geçen senelere hiç benzemiyordu. Pedagog Kasım Bey'de pratik pedagoji programına bir çok yeni maddeler ilave etmişti. Bu bir ay zarfındaki elli kadar köyün en mühimlerine götürüyordu. Akıllı, kamil, tedbirli, cesur, çalışkan kahyaların pek çoğu ile ve genç oğulları ile tanıştık. Pek çok izaz ve ikram edildik. Birçok yeni şeyler gördük, öğrendik. Cirdlere, oyunlara, govendlere iştirak ettik. Bu şehirli, okullu efendilerin binicilik ve nişancılık meharetlerine herkes şaşırdı. Sanatları ile meşhur olan çok yüksek kabiliyetli dengbêjler (ses sanatçıları), tenburvanları, bilurvanları dinledik. Nihayet, pek acı olan veda günü geldi. Pek körpe yavruları anne kucagından koparır-casına, bizi vatanın bu aziz parçasından kopardılar. Uzaklara, yabancı ellere sürdüler.

ISTANBUL'DAKI HAYATIM VE MILLI HISSİMİN İNKİŞAFI

1908'de, tam Sultan Hamid'in mecburen ilan ettiği meşrutiyet senesinde, Cemil Paşa'nın dört oğlu, beş torunu, dört, beş yeni umune Terakki İdadiyesi denilen yatılı ve hususi orta mektebe kayd olduk.

Bizlerden dört, beş yaş büyük olan iki amcamız, İbrahim ve Ömer, daha iki sene evvel bu okulda okuyorlardı. Bu sene son sınıfta idiler. Bu orta okul, bir sene sonra hükümetin resmi okulu oldu. Modern, her türlü laboratuvara muhtevi, büyük bir binaya nakl olduk. Sultani (lise) programıyla İstanbul Sultanisi adını aldı.

1908'de öğretim yılı başlangıcında bütün İstanbul okulları, tabii Numune Terakki de dahil, karışıklık içinde idiler. Dersten ziyade "Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat" nakaraları işitiliyordu. Bazı okullarda polis müdahaleye mecbur olmuştu. Bereket bu taşkınlıklar birkaç ay sonra sukunet buldu. Fakat bizim zihinlerimiz, Kürt çocuklarının zihinleri sukunet bulmamıştı. Bu yaldızlı nakaralar "Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat" bizi uyandırmıştı, fakat bizi tatmin etmemişti. Okul talebelerinin sekiz yüzden fazlası Türk'tü. Bunlardan başka, Kürt, Çerkez, Arnavut, Laz, Boşnak, Rum, Ermeni ve saire halklarından talebeler vardı. Türk talebeleri bu azınlıklara tahakküm ederlerdi, yahut tahakküm etmek isterlerdi. Okulda Kürt talebelerin sayısı onbeşi bulmuştu. Günler, aylar geçtikçe Kürt, Türk soğukluğu, sevimsizliği artıyordu. Bir gece, bu

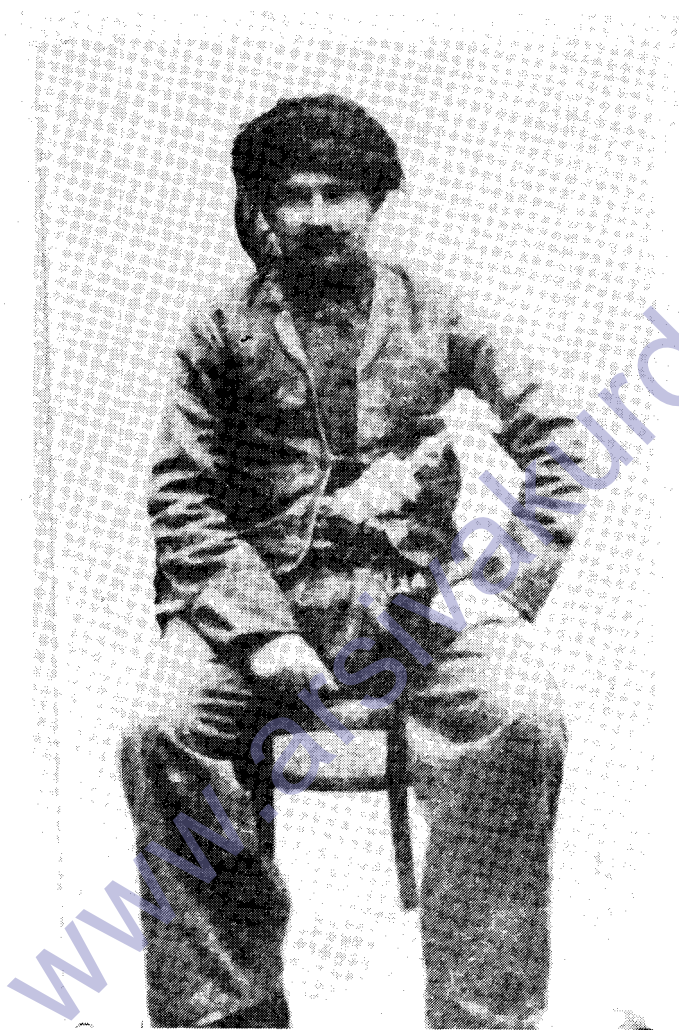
muhasim (karşıt) iki gurup arasında ciddi bir kavga oldu. İdare heyetinin müdahalesiyle kavga nihayet sona erdi. Okul müdürüne haber verildi, çünkü Kürt'lerden hiç bir yaralı olmamasına rağmen, Türk'lerden beşinin kafası yarılmıştı. İşte benim ve benden dört yaş büyük amcam Ömer Beyin, benden sekiz ay büyük Kadri Beyin Kürtçülüğü bu tarihten, 1908'de, yani hatıratımı kaleme aldığım seneden 65 sene önce başladı.

Okul talebelerinin kavgaları ile başlayan Kürtçülüğümüz, dört sene sonra pek ciddi bir şekilde meyvasını verdi. Cemil Paşa'nın üç çocuğunun, Ömer, Kadri, Ekrem'in dört sene devam eden milli çalışmalarıyla, sebatlı, cesaretli gayretleriyle 1912'de Hêvi Kürt Talebe Cemiyeti resmi bir şekilde kuruldu (*). İstanbul'da Kürt talebelerine ciddi ve sağlam bir şekilde

---

(*) Kadri Beyin bu son senelerde bastığı ve yaydığı hatırasında (Doza Kürdüstan, Zinnar Silopi, 1969) Hêvi müessislerini şöyle göstermiş : Diyarbakirli Ömer Cemil Paşazade, Diyarbakirli Kadri Cemil Paşazade, Vanlı Fuad Vanlızade, Diyarbakirli Cerrahzade Zeki. Bu dört zat Hêvi'nin idare heyeti, müessisleri, vekilleri idiler. Fuad ve Zeki Beyler Hêvi'nin teessüsünden birkaç ay evvel İstanbul'a gelmişler ve Cemil Paşa oğullarıyla temas etmişler. Bunların tesiri ile Kürtçü olmuşlar. Asil Müessisler üç Cemil Paşazade idi. Ömer, Kadri, Ekrem.

Bu muessis ve idare heyeti üzerinde Kadri Beyin kitabında vazih bir misal var : 1919'da İstanbul Kürdistan Cemiyeti siyasi heyetini Mikıslı Hamze Bey, Nurseli Bediulzeman Melle Said, Madenli Doktor Sükri Muhammed Bey tesis etmişlerdi. Fakat bu üç zatın tesis ettiği Cemiyette Hamze Bey ile Melle Said ilkin idaret heyetine dahil olmamışlardı, ve sonradan da aza (üye) olmamışlardı.

Kadri Cemil Paşa, Ekrem'in amcazadesi

Kürtçülük hocalığı eden büyük ruhlı ve azimli, pek büyük bir Kürt hakkında bir kaç söz söyleyeceğim. Bu sözünü edeceğim kişi, bu büyük Kürt Motki'li Halil Hayali Bey'dir. Bu zat gençliğinde tahsilini Diyarbakır'da yapmıştı. Aydın, himmetli bir Kürtperwer idi. Kurmancice, Zazaca, Türkçe, Farsça, Arapçayı iyi bilirdi. Fransızca'yı okur, yazardı. Biz Kürt gençleri bu muhterem zatı İstanbul'da 1909'da tanıdık. O vakitler yaşı elliyi mütecevazdı. İstanbul Halkalı Ziraat okulunun muhasibiydi. Cuma günleri Divanyolun'daki Diyarbakır kiraathanesine gelir, bizi başına toplardı. Kürtçülükten, Kürt tarihinden, Kürt hemaset ve mefahirinden pek çok şeyler anlatırdı. Tarihi, milli, edebî konuşmasının sonu gelmezdi. Biz gençler büyük bir ilgiyle, zevkle, heyecanla bu konuşmaları dinler ve pek çok şeyler öğrenirdik. Bu zat İstanbul'daki Kürt gençlerine yirmi sene Kürtçülük hocalığı yaptı. Bunu yaparken de bıkmaz, yorulmazdı. Ben 1928'de Kastamonu hapishanesinden çıktıktan sonra, İstanbul'da birçok defalar ziyaretine gittim. İki senede bir beri yataktaymış. 1929'da İstanbul'u terk ederken ziyaretine gittiğimde bu pek büyük Kürt'ü daha ağır hasta yatakta bıraktım.

Rahmetli Halil Hayali Bey hakkında yazdığım bu birkaç satırdan sonra, asıl maksada dönüyorum : Kürt talebe cemiyeti Hêvî resmî ve her tarafa ilan edildikten sonra, İstanbul üniversitesi talebelerinden aza kayd edilmeye başlandı. Az zamanda ikiyüz kadar talebe cemiyete kayd oldular. Cemiyet Rojî Kurd, Hetawî Kurd ismiyle haftalık gazeteler yaymaya başladı (*).

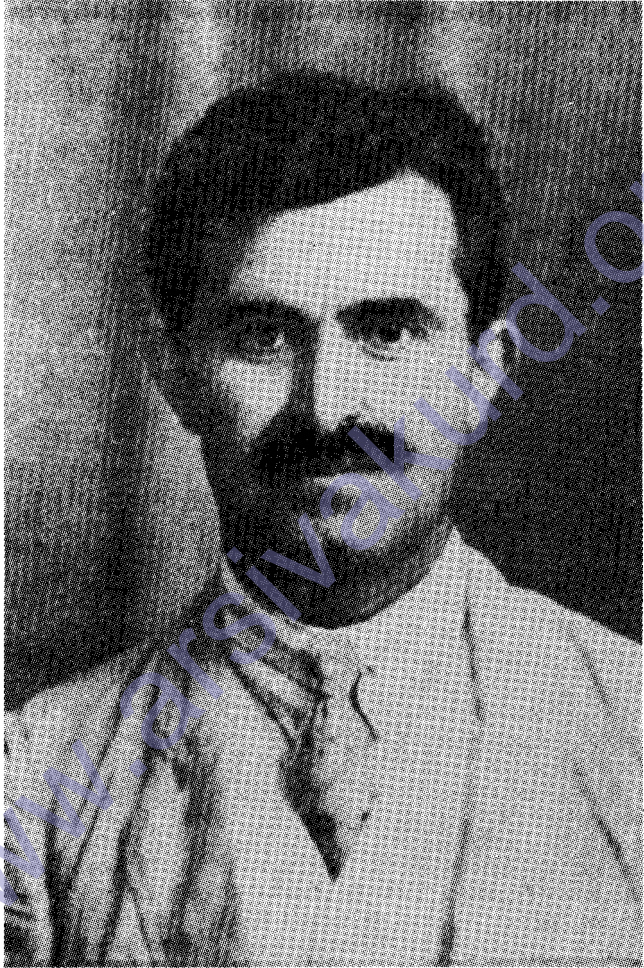
(*) Rojî Kurd mecmuası hükümet tarafından tatil edildikten sonra Mikıslı Hamze Bey'in idaresi altında Hetawî Kurd mecmuası çıkmaya başladı. Bu mecmualarda Kürt gençleri ateşli, kıymetli yazılar yazıyorlardı. Bilhassa Hakkari'li şair Abdulrahman Rahmi Bey'in

Cemiyetin ilk başkanı Cemil Paşazade Ömer Bey idi. Cemiyetin sekreteri Kadri Bey idi. İstanbul'u terk edinceye kadar çok gayret ve azimle çalıştı. Ömer Bey bir sene sonra Halkalı Ziraat Mektebi alisini ikmal edip Diyarbakir'e gitti. Ömer Bey'in kardeşi, hukuk okuyan Cevdet Bey ve biraderzadeleri Kadri, Ekrem, Şemseddin tahsillerini ikmal etmek için İsviçreye gittiler. Cemil Paşazadelerin İstanbulu terkenden sonra Hêvi'de en çok çalışanlar Süleymaniye'li gençler ve Vanlı Memduh Selim Bey, Moksili Hamze idiler. Bunların çabası ile Hêvi çıkıyordu.

_____
edebi yazıları herkesin takdirini üzerine çekiyordu. Bu yazılardan Ekrem Cemil Paşa'nın 1911 senesinde yazdığı aşağıda dercettiğim Nalina Rebeneki manzumesi zikre sayandır :

Rabe, rabe çav bigerin çarmedora
Çi kirine li me Romi heya nuha
Em şelandin, tu avayi li me nema
Birçi, tazi, xuki bidên li memura
Iro hek şurp sibê kamçur ji dewlet ra
Heqqê xwendin derd û bela maye dûra
bibe esker xwas û tazi her Yemena
Xwin birijin bo nav sanê van Romiya
Çi bû ? mayî xizan û nezan li d'nêda
Bira biji Wali Beg û Ferik Paşa.

(Doza Kürdüstan, Zinnar Silopi, s. 35-36)

Hamze Bey, Hêvi Cemiyetinin üyelerinden. Hetawi Kurd dergisini çikariyordu.

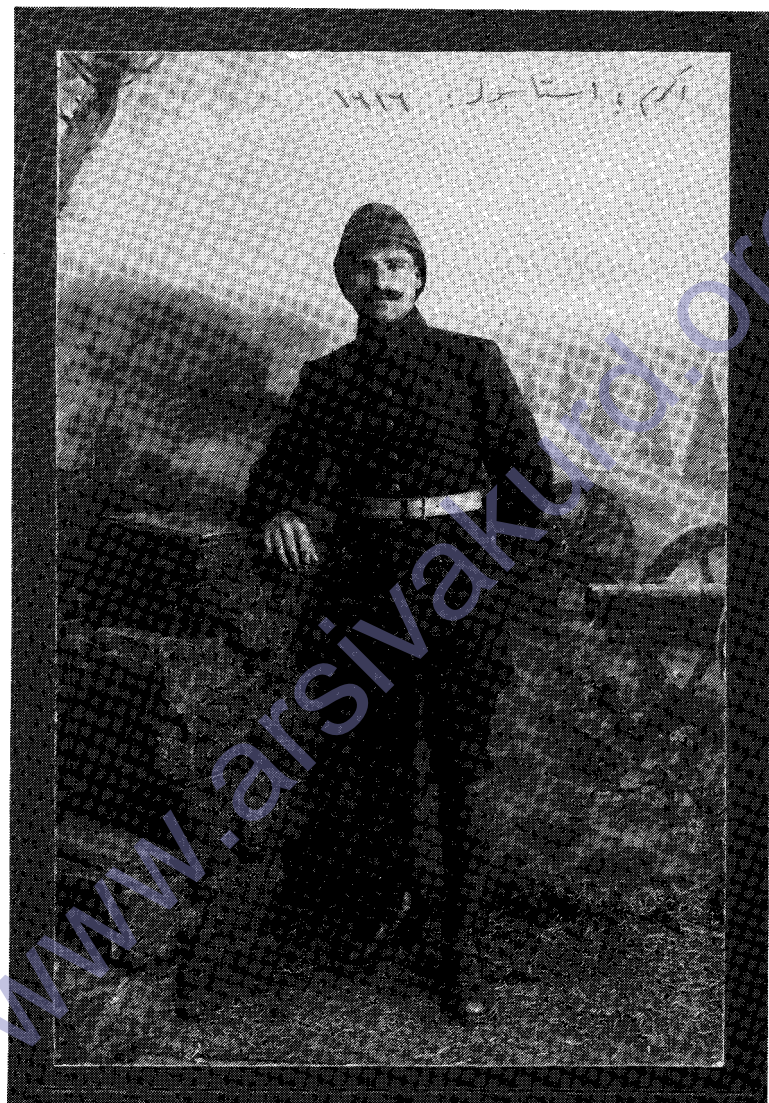
AVRUPA VE ASKERLİK HAYATIM

Avrupa'ya tahsile giden Cemil Paşa çocukları Cenevre, Lozan, Münich'de Hêvi'nin birer şubesini açtılar. Arkadaşlar beni Lozan şubesine başkan yaptılar. Her pazar günü benim odamda toplantı yapardık. Böylece de Avrupa'da çalışmaya başladık. Avrupa'da bu mevzuda çalışan gençlerin sayısı beş idi. Ben Lozan'da bir sene mühendis okulunda okuduktan sonra Belçika'nın Gand şehrine geçtim.

Maalesef talih bu sene Kürt gençlerine yardım etmedi. 1914 Dünya Harbi patladı. Avrupa üniversitelerindeki Osmanlı talebeleri İstanbul'a davet edildi. Bunların arasında bizler de vardık. Ben, İbrahim, Cevdet amcalarım, amcazadem Kadri, en gencimiz olan kardeşim Şemseddin dönenerler arasındaydık.

İstanbul'da binlerce talebe toplanmıştı. Alman paşalar, Alman kumandanlar nezaretinde idiler. İstanbul'un Hürriyet mektebinde, ihtiyat zabiti yapmak üzere nazari ve pratik dersler veriyorlardı. Üç ay talim ve tedristen sonra herkes istediği şubeyi seçmede serbest bırakılırdı. Bu gençler iş görmek üzere kit'alara sevk edildiler. Ben topçuluğu intihap ettim. İbrahim amcam ile amcazadem Kadri suvariye ayrıldılar. Benim küçüğüm Şemseddin istihkam zabiti oldu.

Ben, yirmidördüncü fırkanın topçu alayında talim gördüm. Dört ay sonra Alman kumandanların huzurunda

Istanbul 1916 : Birinci Dünya Savaşında Ekrem topçu idi.

1926 : Cevdet Cemil Paşa, Ekrem'in amcası

nazari, ameli topçuluk ve binicilikten imtihan edildik. Alayda ihtiyat zabitanın mevcudu 120 idi. Namzedler içinden birincilikle imtihanı kazanarak topçu başçavuşu oldum.

Cok sürmeden Çanakkale harbleri başladı. Bizim kit'amız uzun müddet Çanakkale cephesinde kalmadı. Kit'amızı Kafkas cephesi dedikleri Erzurum cephesine gönderdiler. İbrahim amcam ve amcazadem Kadri de bu cephelerde harp ediyorlardı. Daha bir sene geçmeden İbrahim amcam elinden bir Rus kurşunu yarası alarak Türk'lere kurban oldu. İbrahim amcam bir sene önce Almanyanın Münich üniversitesinden elektirik mühendisi olarak şehadetname almıştı. İbrahim amcamdan evvel başka bir amcam bu cephelerde, alay ile beraber Hasankale'ye hücum etmiş, o da bu hücumda Türk'lere kurban olmuştu. Bu amcam yirmi sene evvel İstanbul Harbiyesinden mezundu. Çanakkale cephesinde de yine Harbiye mezunu ve alay kumandanı Naim amcam kurban olmuştu. Bağdat çöllerinde de küçüğüm, istihkam ihtiyat zabıtı Şemseddin kurban gitmişti. Ben bir sene sonra Erzurum cephesinden Muş cephesine nakl edildim. İngiliz'ler, Fransız'lar Çanakkale cephesinden firar edince, Mustafa Kemal Paşa 16'ncı kolordu kumandanlığıyla, Muş ve Bitlis cephesine geldi. Yıl 1916. Ben bu cephelerde birçok harblerde bulundum. Genç vilayetinin Kuzm dağlarında Rus topçusunun mermisiyle yaralandım. Oradan Diyarbakir hastahanesine gönderildim. Ben nekahat devrindeyken iki seneden beri Çanakkale kumandanlığını yapan İzzet Paşa ve erkaniharbiye reisi binbaşı İsmet Bey (İnönü) Diyarbakir'de Cemil Paşa konağına misafir olmuştu. Ben bu paşalara hizmet etmek bahanesiyle hastahaneyi terk ettim. Mustafa Kemal'i de cepheden davet etmişlermiş. O da misafirlere iltihak etti. İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey, iki Alman müşavir, dört-beş yaver (bunlardan biri Belçika'da sınıf arkadaşım, çok sevdiğim

ve çok hoşmeşreb, şakaci, Çerkez Sai idi) bizde misafir kaldılar. Hasseten İzzet Paşa bizden çok memnun ve müteşekkirdi.

Ben bu paşalar gittikten sonra nekahat devresini geçirmiş, eski kuvvet ve zindeliğimi bulmuştum. Hastahane tabiplerine ziyafetler vererek nekahat devremi uzattırıyordum.

Ben daha cephede harb ederken, yaralanmadan bir ay evvel, birkaç bin Sipkan ve Hesenan Kürt'lerinin yardımı ile Mustafa Kemal Paşa Mus ve Bitlis'i Rus'lardan geri almıştı. Mustafa Kemal'in bu muvafakkiyetlerine mukafeten ikinci ordu kumandanlığı ile cepheden Diyarbakir'e aldılar. Ben de Diyarbakir'de nekahat devresini geçiriyordum. Mustafa Kemal ikinci ordu kumandanlığıyla Diyarbakir'e yerleşince, iki ay evvel babamla yaptığı muarefeyi (görüşme, tanışma) tecdit etti. Babamın müteaddit ziyaretlerine icabet etti. Ben halen nekahat devresini geçiriyordum ! Bir ay sürmeden Mustafa Kemal Paşa beni maiyetine aldı. Önce kısa bir devre için şifre zabıtlığı yaptım. Bir müddet yaver oldum. Nihayet karargah kumandan muavinliğine tayin edildim. Bu suretle ben Mus cephesinden yaralı ayrıldıktan sonra, Van cephesine gönderilen kit'ama iltihak etmemiş, bir sene kadar Diyarbakir'de kalmıştım.

1917 kışında Mustafa Kemal'i terfiyen Diyarbakir'den alarak Şam'a, cephedeki iki ordunun grup kumandanlığına gönderdiler. Mustafa Kemal'in yerine de Nihat Paşa Diyarbakir'e geldi. Ben, Nihat Paşa'nın maiyetinde karargah kumandan muavini olarak kaldım. Fakat bu paşa Diyarbakir'de çok kalmadı. Ben de dahil olmak üzere paşa hazretleri ve bütün karargah, cepheden çektiği mühim kuvvetlerle Filistin ordusuna katılmak üzere, Filistin yolunu tuttuk. Bu tarihte Rusya'da komunist ihtilali olmuş, Rus ordusu bu sebepten Mus-

Bitlis cephesinden çekilmiş, memleketine dönmüştü. Filistin yolunda Halep şehri bir müddet için karargahımız oldu.

Benim asıl kıt'am da bu müddet zarfında Van'dan inip Filistin cephesine sürülmüştü. 1918 Şubatından beri Halep'te ihtiyatta olan Nihat Paşa da Haziran ve Temmuz aylarından itibaren bütün kuvvetlerini Seria nehri cephesine gönderiyordu. Çok geçmeden Nihat Paşa karargahı da Filistin yolunu tuttu. Ben de kıt'ama iltihak edecektim. Ben kıt'ama yerleştiğimden iki gün evvel benim mensup olduğum tabur İngiliz'lerin ağır toplarıyla yaptıkları müthiş bir bombardıman neticesinde mahv olmuştü. Tabur, batrya kumandanları, mülazimleri ve tabii birkaç yüz topçu neferi topraklar altında can vermişti. Bu cehennemi bombardımandan Hasan Bey adında bir batarya kumandanıyla Suphi Efendi adlı bir takım zabiti sağ olarak kurtulmuşlardı. Bu sıralarda amcazadem Kadri Bey de mensup olduğu suvari alayı ile beraber Erzincan cephesinden Filistin'e gelmişti. Seria nehri muharebesinde bütün alayı ile birlikte esir olmuştü.

Ben kıt'ama iltihak etmeden taburum mahv olmuştü. Bu arada Mustafa Kemal'in iki ordusu da ricat ediyorlardı. Ben Sam'dan çok uzaklaşmadan Mustafa Kemal'in karargahına rast gelmiş, hüsnü kabul görmüş, bunlarla Halebe kadar ricat etmişim. Tabii Osmanlı devletinin ve Mustafa Kemal Paşa ordusunun akibeti ne olacağı anlaşılamazdı. Mustafa Kemal Halep'i terk edip Adana yolunu tuttuğu vakit, ben hiç kimseye görünmeden son trenle Mardin yolunu tutmuşum.

DİYARBEKİR'DEKİ HAYATIM

Selamette Diyarbekir'e, vatanıma, evime, anne ve babama kavuştum. Çok geçmeden Osmanlı'larla müttefikler arasında Mondoros ittifakı yapılmış, ittihatçıların kumandanları, başta Talat Paşa olmak üzere, Osmanlı ülkesini terk ederek firar etmişlerdi. Başta İngiliz'ler olmak üzere, müttefikler İstanbul'u, Rum ili ve Anadolu'nun birçok yerlerini, Kürdistan'ın da Maras, Urfa, Antep vilayetlerini işgal etmişlerdi.

İşte bu hengameler koparken, ben Diyarbekir'de idim. Çok geçmeden iki arkadaşım da cepheden döndüler. Bunlar Cerciszade ve Fikri Ganizade Reşat idiler. Benim yaşımda ve benim fikrimde idiler. Biz üç arkadaş günlerce müşavereler, müzakereler yaptık. Neticede babam Kasım Bey'in reyini almaya karar verdik. Kasım Bey esas olarak fikirlerimizi kabul etti. Büyük fırsattan istifade ederek mazlum Kürt milletini zulümden, esaretten kurtarmak için çalışmanın farz olduğunu söyledi. Fakat temkinle, tedbirle, tedricen, bize zahir olacağını ve icabında para yardımı yapacağını da vaad etti.

Biz üç arkadaş böyle bir yardım bulunca çok sevinmiş ve ümitlerimiz çok kuvvetlenmişti. Cesaretle, gayretle, ihtiyatla ve kemali keremi ile işe koyulduk. Kasım Bey de alttan alta işliyordu. Kendi yaşındaki sayani itimat ve sahibi nüfuz arkadaşları arasından taraftarlar kazanıyordu.

Kasım Bey kiradaki evlerinden birini kiracılarından

olarak bizim emrimize verdi. Evi mobilyalarla döşedik. Bir kapıcımız vardı. Şadi ile Fikri komşumuz gibi görünüyordular. Böylece iki ay kadar yarı gizli, yarı aşık faaliyet yapıyordu. Gençlerin, ihtiyarların karşılıklı olarak yaptıkları gizli bir ictimada uzun uzadıya yapılan kitap ve hesaplardan sonra anlaşıldı ki gençler de, yaşlılar da pek taraftar bulmuşlardı. Kasım Bey birkaç arkadaşıyla yeniden daha ince ve derin bir tetkikat yapacak ve üç gün sonra mevcut zevat tekrar bir ictima yapacaklardı. Bu ictima yapıldı. Uzun uzun münakaşalar oldu. Nihayet bütün mevcut reylerle şöyle bir karara varıldı : Ekrem valiye müracaat edecek, Şeyh Ahmet Şeyni Efendi tekkesinde toplanılacaktı. Şeyhin çocuklarından biri Kasım Bey'in ahbabı idi. Şeyhin bu oğlu, şeyhe meseleyi anlatmış, şeyhi kazanmıştı. Bazı mühim meselelerin müzakeresi için umumi ve aleni bir ictima yapılacaktı. Ekrem kolaylıkla validen bu izni kopardı. Ertesi gün bu ictimanın yapılması için lazım gelen tedbirler alındı. Yaşlı ve müteber zevattan müftü efendi, nakibüleşraf ve maruf müderrisler, alimler, bazı yaşlı esrafa hususi davetiyeler gönderildi. Şehrin muhtelif yerlerine ilanlar yapıştırıldı. Çarşı pazarlarda mahsusu adamlar gönderilerek ictimanın yapılacağı halka duyuruldu. Ertesi gün öğleden evvel Gül Şeni tekkesinde bu ictima akd edildi. İctimada büyük muvaffakiyetler elde edildi. Birçok hatipler tekkenin minberine çıkarak vatanperverane nutuklar irad ettiler. Birçok hatipler ilanen, bağıra çağıra İstanbul'un ecnebi devletler tarafından işgal edildiğini, Osmanlı devletinin inkiraz edildiğini söylüyorlardı. Bütün Kürt'leri ittihadı davet ediyorlardı. Aksi halde Kürdistan, Ermenistan gibi olacaktı.

Tekkenin içinde iğne düşecek yer yoktu. Herhalde, tekkenin içinde dört yüzden fazla kimse vardı. Bu kalabalığın çoğu müftü, nakibüleşraf, on kadar şehrin tanınan alimleri, eşraf, büyük tüccarlar, yerli yüksek memurlardı. Fakat bunların hepsi ancak tekke dahilinde

mevcut kimselerin dörtte birisini teşkil ediyorlardı. Diğer dörtte üçü şehrin münevver gençleri idi. Gençlerden başka lise, darulmuallimin (öğretmen okulu), sanayi ve ibtidai (ilk) mektepleri yerli muallimleri, bilistisna davete icabet etmişlerdi. Mütebaki zevat ikinci derecedeki itibarlı, maruf tüccarlar ve esnaftı. İctima pêxwasların (şehir efeleri) en yaşlısı, adi katil ve tanınmış kabadayılar vardı. Tekkenin geniş avlusu ve civar sokaklar tıklım tıklım Kürt vatanperverleriyle dolu idi. Bu kısımın beraber ictimain mevcudu dört bin kimse vardı. Her tabaka halktan kimseler minbere çıkıp nutuk irad eden hatipler çok heyecanlı nutuklar söylediler. Bütün hatiplerin tekrar ettiği bir mühim nokta vardı. Kürdistan'ı kurmak yalnız hatiplerin birleştikleri ortak noktalar değil, bütün milletin bu canlı noktada ittifak ettikleri noktalar idi.

Hatiplerin içinde en cesurane söz söyleyen Hamdi Efendi Hoca idi. Bu zat elli yaşını müteceviz ve şehrin ulema (alim) reisi idi. İlmifıkıhta, Arap ve Türk edebiyatında şöhret sahibi idi. Kürtçeyi de iyi biliyordu. Bu zat, vaziyeti iyice ve uzun uzadıya tahlil ettikten sonra, sözlerine şöyle nihayet verdi : "Cismi devleti aliye Osmaniye kangeren olmuş ve bu korkunç hastalık bütün Osmanlı ülkesini sarmak üzeredir. Kangeren olmuş bir uzvun yegane halas (kurtuluş) çaresi bıçaktır. Uzvun kangerenli kısmını kurtarmak lazımdır". Bu ictimada en çok alkışları Hamdi Efendi Hocanın bu son, vazih ve kesin sözleri kazandı.

İki saat sonra tekkeyi terk etmek isteyenlere izin verildi. Avlu ve sokakları dolduran kalabalık dağıldı. Tekke dahilinde kırk kadar kimse kaldı. Bunlar Kürtçülüğü benimsemiş zevatlardı. Hamdi Efendi Hoca, ulemadan bir kaç arkadaş, esraftan az çok ilim, irfan sahibi bir kaç kimse, bazı tüccarlar, Kasım Bey ve kardeşi Ömer Bey (Halkalı Ziraat Ali mektebinden mezun ve İstanbul Hêvi Kürt Cemiyeti müessislerinden), Ekrem, Reşit, Fikri ve

bunların yaşında ve bunların fikrinde olan on kadar genç. Tekkede kalanlar şayani itimat kimselerdi. İctimain hakiki sebep ve hedefini biliyorlardı. Bunun için müzakereleri uzun sürmedi. Bu kısa kararı verdiler : Kürt ittihadını vücuda getirmek için, merkezi Diyarbakir olmak üzere bir cemiyeti siyasi teskil etmek, valiye ve lazım makamlara müracaat edip resmen izin almak, bunun için de cemiyeti kanuni vechiyle, umumi ve dahilli nizamların nizamnamelerini tanzim etmek. Bu husus için Reşit, Fikri, Ekrem ve Ömer intihap edildi. Bunlar valiye müracaat ederek lazım olan izinnameyi aldılar. Kurulan cemiyetin adı Kürdistan Cemiyeti idi.

Birkaç aydan beri Fikri ve Reşat Beylere komisyonculuk bürosu vazifesini gören ev cemiyetin resmi merkezi oldu. Kapısının üzerine şehrin en mahir hattatının elinden çıkmış, Kürdistan Cemiyeti ünvanını taşıyan, koca bir levha asıldı.

Ertesi gün tekkenin son celsesinde hazır olan zevat cemiyet merkezine davet edildi. İzinname ve nizamnameler okundu. Diyarbakir şehri dahilinde ve haricinde, Kürdistan diğer vilayetlerinde ne şekilde çalışmak lazım olduğu üzerine uzun uzadıya görüşüldü. Nihayet, idare heyeti intihap edildi. İdare heyeti dört kişiden ibaretti. Bunlar : Reşat, Fikri, Ömer ve Ekrem'di. Ekrem cemiyet reisi olarak intihap edilmisti. Ekrem Kürdistan'da teessüs etmiş ilk siyasi cemiyetin ilk resmi reisi idi.

Cemiyet az zamanda çok ilerledi. Bu küçük ev birkaç ay sonra bize kifayet etmez oldu. Diyarbakirin kadim esraflarından ve akrabalarımızdan Çerkezzadelerin selamlık dairelerini icar ettik. İki katlı, geniş ve çeşitli salonları, odaları, daima akar suyu olan havuz, geniş bahçe ve avlusu vardı.

Azaların adedi çoktan beşyüzü geçmişti. Evsel ocağı

denilen, p xwas (efe) ocağına mensup kişilerden, mektep muallimlerinden, eşraflardan pek okları, aydın gençlerin hepsi, zengin ve m teber tüccarlar, altmış yaşını bulmuş Ganizade, Doktor Cevdet Bey, şehid mağfur Doktor Fuad Bey, avukatlar, şehid mağfur Avukat Muhammed Efendi (haci), 1925'de Elaziz'i feth eden Palo şeyhzadelerinden kırk yaşında ve Rus sınırlarında fevkalade cesaret gösteren şehid mağfur Şeyh Şerif ... ve defterlerimizde daha kayd olmamış binlerce şehirli taraftarlarımız vardı. Nuseybin, Savur, Farkin, Lice'de de şubelerimiz açıldı. Maden, Elaziz, Malatya'da pek çok taraftarlar, arkadaşlar peydah etmiştik. İstanbul'da bizden sekiz, dokuz ay sonra teessüs eden Kürdistan Cemiyetiyle irtibat tesis etmiştik. Onlarla muntazam bir şekilde muhabere ediyorduk. Mem   Zin'i tab etmek isteyen Mikışlı Ramazan Bey'e nakdi yardımda bulunduk. Kürdistan Cemiyeti azalarından Muhammed Muhri Efendinin neşrettiği Kürdistan mecmuasına nakdi yardımlar yapıyorduk. Pek mühim olarak bir de matbaamız olmuştu. Diyarbakir'in Kildani patrikhanesinden yepyeni küçük bir matbaa satın aldım. Yeni, hiç kullanılmamış kısımlarıyla, harfleriyle, bizi iki sene kifayet edecek kağıt ve mürekkebi ile matbaa hizmete amade idi.  dediğim paranın yarısını babamdan, yarısını da amcam  mer'den almıştım. Bu küçük matbaa aynı zamanda Kürdistan'ın ilk matbaası idi.

Bu küçük matbaa bize büyük işler gördü. Gazi (Cağrı) adını verdiğim dört sahifelik bir de gazete neş ediyorduk. Kalemleri keskin, fikirleri açık, K rtperver, hamiyetli muhabirlerimiz vardı. Şehid, mağfur Avukat Hacı Muhammed Efendi, şehid mağfur Cemil Paşaoğlu Cevdet, Lice'li ve en genç arkadaşımız Pertew Bey, Ali, miri katibi Cemil Bey, Ganizade Reşat ve daha çok ihtiyar ve genç arkadaşlar gazeteye yazı yazıyorlardı. Bu saydığım pek mühim faaliyetlerimiz devam ederken, daha çok mühim ve esaslı bir teşebbüse girdistik. Biraz

yukarıda yazdığım gibi, cemiyetimize birçok yaşlı zevat dahil oldular. Bu yaşlı zevat yanında muteber ve itimada şayan doktor, avukat, tacir ve eşraftan pek çok kimseler vardı. Benim riyaset ettiğim idare heyeti hep gençlerden mürekkepti. Cemiyete yeni dahil olan yaşlılar arasında, ilimleriyle, tecrübeleriyle, mevki ve nüfuzlarıyla biz gençlere faik zevat vardı. Biz gençlerin bu sınıf yaşlılara riyaset ettiğimiz pek acaip olmakla beraber, haksızlıktı. Milli menfaata da ters düşüyordu. Bu vaziyeti islah etmek lazımdı. Biz gençler heyeti, Reşat, Fikri, Ömer ve ben şöyle bir karar verdik : Yaşlı azalarımızın en liyakatlılarından birkaç kişiyle bu husus için müsavere etmeye karar verdik. Hamdi Efendi Hoca, Ganizade Doktor Cevdet Bey, Cerciszade Kerim Efendi, Cemil Paşazade Kasım Bey bu karar mücibince cemiyete davet edildiler. Müzakere ve münakaşalardan sonra şu neticeye vardık : Halihazırdaki idare heyeti istifa edecek, heyeti umumiye fevkelade olarak ictimaya davet edilecek, heyeti umumiye gizli reyyle yeni bir heyet intihap edecek.

Bu fevkelade ictima yapıldı. Üçyüz kadar aza intihaba iştirak ettiler. Yeni idare heyeti şu şekilde intihap edildi: Cemiyet reisi Kasım Bey, riyaset müşavirleri Hamdi Efendi Hoca ile Doktor Cevdet Bey, reis muavinliğine Ekrem Bey, kasadarlığa Kerim Efendi, azalar Ömer, Reşit, Fikri Bey'lerdi. Ayrıca bu heyet iki guruba ayrıldı. Bu iki guruba çok mühim iki vazife tahmil edildi. Birinci gurup propağanda gurubu, ikinci gurup neşriyat gurubu idi. Cemiyetin idare heyeti böylece tevsi ve tanzim ettikten sonra faaliyeti daha çok arttı.

Dört sene devam eden harb Kürdistan'ı çok örselemiş, çok hırpalamış, çok zayıf düşürmüştü. Harbin son iki senesinde, 1917-1918, açlık ve hastalık Kürdistan'ın her tarafında korkunç bir şekilde sürmüş, feci ve elim yaralar açmıştı. Mütarekeden bir sene geçtiği halde,

harbin sarsıntıları daha devam ediyordu. Türkçü, zalim ve müteassib İttihatçılar harbin kesmekeşliği içinde, askeri idaresinin her yerde ve her şeye hakim olmasından istifade ile bütün Kürdistan'a çeşitli tahribat ve mezalim yapıyorlardı. Hele harb sonlarına doğru neşr ve tatbik ettikleri iskani muhacir kanunuyla Ermeni'lere yapılan katliamlardan daha üstününü Kürdistan'da, Kürt'lere yapıyorlardı. Kürdü silahla katli ettikleri gibi, soğukla, açlıkla, hastalıkla da mahv ediyorlardı.

Kürdistan'ın o vakitlerdeki (1917-1919) halin muhtasar izahdaki maksadım, Kürdün Madden ve maneviyen çok zayıf düştüğünü anlatmaktır. Evet, bazı müstesna yerler ve müstesna aşiretler Türk askerine, Türk hükümetine kafa tutabiliyordu. Fakat bunlar pek mahdut idiler. O vakitler Kürdistan'da şehirli, köylü, reaya, herkes Türk hükümetinden çok yılmıştı.

İstanbul'un düşmesine, Osmanlı devletinin münkariz olmasına rağmen, Kürt'lerin yüzde doksanı buna hala inanmıyorlardı. Halen Türk hükümetinden çekiniyor, korkuyorlardı. Bunun için cemiyetimiz en büyük gayretini bu noktaya vakif etmişti. Her vasıta ile Kürt'e hakiki vaziyeti anlatmak ve dört yüz seneden beri Türk'ün boyunduruğu altında inleyen Kürt'ün eline halas fırsatı geçtiğini anlatmak, Osmanlı hükümetinin, yani Türk'lerin elimi hallerini ve hatta mahv oluslarını Kürt'ün kafasına iyice yerleştirmektir.

Bu işi başarmak pek güçtü. Kürt cahildi, yüzde doksanı ummi idi. Muftimiz İbrahim Efendi cahil, ahlaksız, haris, menfaatperestti. Müfti Efendinin Mülkiyeyi Şahanedan mezun oğlu, yakın akrabaları olan Pirinçi ailesinin büyüğü, küçüğü güçlü birer İttihatçı idiler. Ermeni katliamından çok zengin olmuşlardı. Nakibulesraf Bekir Sıtkı Bey'de hilekar, ikiyüzlü idi. Hamdi Efendi Hoca, Kömürcü Hoca gibi on kadar muhterem ilim

adamları istisna edilecek olursa, mütebaki yüzlerce alim kılığında melle, kıyafetsiz hırsız şeyhler, melunlar, hainler vardı. Bütün tefessuh etmiş (kokuşmuş) bu zümre alttan alta, Türk hükümetinin yardımıyla envai şekilde milletlerine hiyanet ediyorlardı. Cemiyetimizin güçlüğüle, fedakarlıkla yaptıklarını sinsi bir şekilde yıkıyorlardı.

Cemiyetimizin ihtiyari, genci, hep el ele vererek gayret ettik. Matbaamızla, nesriyatımızla, liyakatlı, faal propagandacılığımızla çok çalıştı. Kasaba ve köylülere mürsidler, vaizler gönderdik. Mektuplarla, nesriyatımızla her tarafı tenevvura gayret ediyorduk. Geniş merkezimizde çok sık konferanslar verilir, Kürtçe mevlutlar okunur, şairlerimiz nesideler (manzume), dengbajlerimiz strunlar (şarkılar) terennüm ederlerdi. Hatta bir kısım mütereddit ve korkak şehirlilerimizin maneviyatını uyardırmak ve yükseltmek için ameli bir çare bulmuştuk : Ben ve bir kaç arkadaşım bir seneden fazla sal ve şapık ile şehrin çarşısı, pazarında dolaşırdık. Bazen suvari olarak bu pek süslü milli kıyafetimizle mesirelerde (yürüş) arzi endam ederdik. Ben, bu birbuçuk sene zarfında bir defa için bile sal ve şapikten başka elbise giymedim. Vazifemin icabi vali ve kumandanları görmeye gidersem bu milli kıyafetimle kusağımı süsleyen ve tabancamla giderdim. Tabii bu elbiseyi giymek, bana hem büyük bir zevk ve hem de büyük bir fahrdı (onur). Fakat asıl maksadım, korkakları, müvesves (ikircikli) ve müteredditleri uyandırmak içindi. Türk'lerden zerre kadar korkumun olmadığını göstermek içindi.

Cemiyetimizin ileri gelenleri, gençler çok şeyler düşünüyorlardı. Idare heyeti çok şeyler müzakere ediyordu. Birçok vakit idare heyeti haricindeki liyakatlı arkadaşlar çağırılır, onların da fikirleri alınır.

Kürd'ün dört sene devam eden matemli, fecaetli harb müddetince çok sarsıldığını, zayıf kaldığını yazmıştık.

Ekrem Kürt milli kıyafetiyle

Kürdistan'ın Urfa, Anteb, Maras, Malatya, Dersim, Kangal gibi bazı yerleri diğer kısımları gibi yorgun değildi. Fakat o günlerin vesaitiyle ve elimizdeki mevcut imkanlarla, bizden olukça uzak olan Kürdistan'ın bu kısımlarından ciddi ve ameli bir şekilde istifade edemiyorduk. Ve edemezdik de. Bizim etrafımız çok yorgundu. Idare heyeti silahlı bir kıyama da nazar itibara alıyordu. Biliyordu ki : Siirt, Mardin, Diyarbakir, Elaziz vilayetlerinde ahalinin fakirliğine ve yorgunluğuna rağmen şehirli ve esairin eline çok silah ve cephane geçmişti. Ne fayda, seferberlik her kesin kuvveti maneviyesini sifıra indirmisti. En cesur ağa, en kuvvetli aşiret bile kendini kımıldamak kabiliyetini bulamıyordu.

Yukarıdaki satırlardan anlattığım vechiyle, biz şehirli Diyarbakir'lilerin yüzde doksanı cesaretle, azimle, büyük ümitlerle geceli gündüzlü çalıştık. Bu büyük fırsatta Kürd'ün esaretten kurtulması için hayatımızı fedaya çoktan hazırдық. Bir seneden beri gün be gün artan bir şiddet ve azimle çalışıyorduk. Elde ettiğimiz muvafakiyetler kuvvetimizi, umudumuzu her gün arttırıyordu. Biz Diyarbakir'de faaliyetlerimize sıcaklık verdiğimiz 1918-1919 senesinin ilkbaharında, hiç akla ve hayala gelmeyen bir rakip, kurnaz, dessay, hain, zal bir rakip karşımıza çıktı. Bu kişi Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal Sultan Vahdettin'i kafese koymuş askeri müfettişlik namıyla bir vazife koparmış, yetmiş bin altın lira dərcep etmiş ve gizlice Erzuruma varmış. Erzurum Kürt'leri, şehit mağfur Cibran aşireti reisi Miralay Halit Bey de dahil olmak üzere, kolaycacık Mustafa Kemal'in tuzağına düştüler. Mustafa Kemal'in tatlı vaadlerine aldandılar. Mustafa Kemal Kürt'lere siyasi haklarını vereceğini, Kürt ve Türk'lerin kardeş olduğunu her fırsatta alenen söylüyordu. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bunları resmi bir şekilde ilan etti. Diyarbakir'lilerin kısmi azamisi aldanmadı. Mustafa Kemal'in din kisvesine bürünerek Kürt'leri aldatmak yolunu bulmasına rağmen

Mustafa Kemal (ortada). din kiyafetiyle, ve hocalar

aldatmadı. Kasım Bey'e biraderane, samimi diller dökerek çok mektup ve telegraflar gönderdi. Oğlun Ekremi bana gönder diyordu. Bu aldatmacalara babam da, ben de, arkadaşlarımız da aldanmadık.

Mustafa Kemal'in bundan sonraki planı değişti. Ailemizin reisi ve babamdan yirmi sene daha yaşlı ve ömrünün sonlarında sofuluk yolunu tutan Mustafa Bey amcamızı kandırmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Bey'e yazdığı mektupların sonu "hürmetle ellerinizden öperim efendim" cümle tazimiyle hitam buluyordu. Selanikli Mustafa Kemal, Diyarbakir'li Mustafa'yı kolaylıkla kandırmıştı.

Cemil Paşa aile reisinin Mustafa Kemal'e iltifatı, devri kadimden beri aileye riayet eden Diyarbakirliler için de mühim bir hadise idi. Mustafa Bey'i doğru yola getirmek mümkün değildi. Kendinden küçük olan üç kardeşi, Kasım, Ömer, Cevdet Beyler haftalarca, aylarca uğraştılar. Akılla, nesihatla bu adamı doğru yola getiremediler. Sabahtan akşama kadar namazla, delaili hayrati okumakla vakit geçiren bu ihtiyar, bu müteassibi islama söz anlatmak mümkün olmadı. O öyle iman etmişti ki Mustafa Kemal Allah tarafından gönderilmiş hakiki Mesih'dir. İslamı, halifeyi, islam hamisi olan Saltanati Osmaniye'yi, İstanbul'u kafirlerden, ecnebilere halas edecek ve Kürt kardeşlerine de bütün haklarını iade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa yalnız Cemil Paşazade Mustafa Beyi aldatmadı. Mustafa Kemal pek çok Kürt pasazadelerini, ağzadelerini, mella, müftü, nakib ve şeyhlerini de aldatmıştı.

Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas'ta kaldığı müddet zarfında en büyük meşgaliyeti Kürt'leri kandırmaktı. En evvela Cibran asireti reisi Halit Cibran, diğer Halit

Bey'leri kafese koymak istedi. Sonra Haydaran aşireti reisi Hacı Mustafa Bey'in kardeşi Nuh Bey'i, Farkin (Silvan) beylerinden Sadık Bey'i kazanmıştı. Cemil Paşa'nın oğlu, Diyarbakir'li Mustafa Bey'i de kazanınca, geniş bir nefes almıştı. Bundan sonra Erzurum hudutlarından başlayarak Elaziz, Malatya, Dersim, Urfa, Anteb, Maras içlerine kadar dalmıştı. Bu tarihlerde yalnız Koçgiri beyleri Mustafa Kemal'e inzimam etmediler. Silahla mükabele ettiler. Böylece Kürtlüklerini ispat ettiler.

Mustafa Kemal Diyarbakir'deki muvafakkiyetini ikmal ve takviye için Diyarbakir'e üç paşa daha gönderdi. Bizim çok serbestlikle, cesaretle devam ettiğimiz hareketlerimizi tehaşi edemiyorlardı. Bu acı ve akibeti meşuk günlerde sal ve şapikimi terk etmediğim gibi, sal ve şapikli arkadaşlarımla adedini arttırmıştım. Bu pasalar içerisinde daha paşa olmamış (birkaç ay sonra paşalık unvanını aldı) bir Kenan Bey vardı. Cerkez'di. Cezireli, cesur ve müfrit islamcı idi. Bu pasalarla müteaddit görüşmeler yaptık. Bir türlü anlaşamadık. Mustafa Kemal'in pasalarıyla yaptığımız ictimaların en mühimi, belediye ictimai namı ile maruf ictimadır. Bu ictimada bütün Diyarbakir'liler davet edilmmişti. Tıpkı birbuçuk sene evvelki Gül Seni'nin tekkesinde yapılan ictimamıza istirak eden kalabalık bir kalabalık vardı. İctima edilen koca salon hınca hinc dolu olduğu gibi, belediye avlusu büyük caminin önündeki meydan hınca hinc idi. Pasalar Diyarbakir'lilerin asablarını zayıflatmak için bando ve müzikle ictimaya geldiler. Bir bölük piyade askeri de bunlara refaket ediyordu. Bu bölük cami meydanında silah çatarak, emre muntazır bekliyordu. Bizimkiler, Kasım Bey başlarında olmak üzere, on arkadaş pasaların yanbaşında oturuyorlardı. Ben ve benim gibi sal ve şapikli üç arkadaşım geç geldi. Dördümüzün belinde ipek kuşaklar, tabanca ve hançerlerimiz vardı. Bunlar sal ve şapiklerimize süs teşkil

ediyorlardı. Catılan silahların arasından geçerek Diyarb kirli'lerin maneviyatını d zeltiyorduk. Avludaki arkadaşlar bize yol verdiler. D rd m z de içeriye girdik. En geri safta, kapının hemen yanı başındaki sıralara    arkadaşla oturdum. Bizi yukarı saflara ısrarla davet ettilerse de, biz yerimizi terk etmedik. Biz hemen hemen kapının muhafizleri durumunda idik.

Celsenin açılmasına birkaç dakika vardı. Ben etrafımı dikkatle gözden geçirdim. Hiç kimsede telas eseri hissetmedim. Herkes soğuk kanlı ve sakin görünüyordu. Kenan Bey'den yaşlı olan paşalar hiç bir defa ağızlarını açıp bir tek söz s yl mediler. Kenan Bey celsenin iftitahi (açılışı) için kemali nezaketle babamdan izin istedi. Celsenin bütün devamı müddetince çok nazik ve edeple konuştu. Bizden başka bu ictimaya iştirak eden uydurma iki zümre daha vardı. Damat Ferit Paşa'nın adamları olan itilaf h rriyet ilerle, eski ittihat ilerin mutedil (ilimli) bir kısmı bu zümreleri teşkil ediyorlardı. Türk paşaları, daha doğrusu bunların hatibi olan Kenan Paşa bize doğrudan hücum etmiyordu. Bütün Diyarb kir'lileri ittihadada davet ediyordu. Ortada din kardeşliği, Türk-Kürt kardeşliği nakaratı dönüp duruyordu. Kasım Bey Kürdistan Cemiyeti namına cevap verdi. Ittihadı, kardeşliği suya sabuna dokunmadan tebcil etti. Kenan Bey'e diğer arkadaşlarımızdan da tatlı tatlı cevap verenler oldu. Bu cevaplar Kenan Bey'in pek hoşuna gitti. Cesaretlendi ve daha vazih konuşmaya başladı. Kenan Bey bu konuşmasıyla baklayı a zından çıkarmıştı. İctimadaki maksatlarının ne olduğu anlaşıldı. Bunlar, yani Türklere doğrudan doğruya Kürdistan Cemiyetine şimdilik hücum ve il a etmeğe cesaret edemiyorlardı. Fakat desise (hile) ile Kürt ismini taşıyan bu mertler cemiyetini ortadan kaldırmak istiyorlardı. Fakat şimdilik mülayim (yumuşak) davranıyorlardı. Nihayet Kenan Bey şu teklifte bulundu. İctimaya iştirak eden    zümrenin ittihadını teklif etti ve ittihadın faydalarını medh ve sena

(övmek) ederek perdazlıkla sözlerini uzatıyordu. Ben ta yukarı başta oturan babama göz ve kaş işaretleriyle maksadımı anlatarak ondan Kenan Bey'e cevap verme izni istedim. Babam başıyla bana muvafakat cevabı verdi. Ben Kenan Bey'in tekliflerine yüksek sesle, metanetle ve Kenan Bey'in natika perdazlığından çok aşağı olmayarak cevap vermeye başladım. Ben de kurnazlık yapıyordum. İttihadi, İslam kardeşliğini, Türk-Kürt kardeşliğini təcil ve sına ettim. Sanki karşımda oturan paşaların, Kenan Bey'in ve hatta büyüklü olan Mustafa Kemal Paşa'nın, ittihatçıların ne olduklarını, ne yapmak istediklerini bilmiyormuş gibi davranarak ittihatçılara çok şiddetli ve acı hücumlar yaptım. Hele mecburi İskanla yaptırılan muhaceretlerin bir Kürt katliamı olduğunu ısrarla söyledim. Binaen aleyh, eğer bu ittihatçı zümre biz Diyarbakırlılarla birleşmek istiyorlarsa, bu şimdi arz ettiğim hücumların daha şiddetlisini dinlemeye ve tahammül etmeğe hazırlansınlar, diğerek sözlerime son verdim.

İttihatçı zümre perişan ve meyus bir vaziyette salonu terk ettiler. Kenan Bey tekrar kısaca ittihadın lüzum ve faydasından bahisle bir-iki söz söyledikten sonra celseyi hitam ettiğini söyledi. Paşalar böylece ümit ettikleri neticeyi almadan belediyeyi pis pis terk edip gittiler. Bu celse bizim galebemizle (başarı) neticelendi. Fakat Mustafa Kemal'in bizden kolaylıkla vazgeçmiyeceğini anladık.

Diyarbakır'da bu hadiselerin cereyan ettiği günlerden bir müddet evvel, Mustafa Kemal Erzurum konferansını aka etmiş, hile ve yalanlarıyla Erzurum ve Bitlis'in içini, dışını kendine taraf çekmişti. Şimdilik en büyük endişesi Diyarbakır idi.

Mustafa Kemal'in paşaları belediye ictimasında Kürdistan Cemiyetini sarsamadılar. Fakat faaliyetlerinden de

geri kalmadılar. Hamdi Efendi Hoca ve Kasım Bey'le beraber yaptıkları bir hususi temastan sonra bizi kandırmayacaklarına tamamen kani olunca, taktiklerini değiştirdiler. Bizim ailemiz dahilinde, hem de Diyarbakır dahilinde ve haricinde, gerek kişiler nezdinde, gerekse aşiret reisleri nezdinde ciddi faaliyetler ve mühim teşebbüslere başladılar.

Cemil Paşazade Mustafa Bey'in etrafına mufti, nakip, şeyh, muallimler topladılar. Bunlara Mustafa Bey'in yaşındaki hurafepereşt eşraf denilenler de ilave oldular. Camilerde hocalar Mustafa Kemal'i din hamisi diye tavsif ediyorlardı ve Mustafa Kemal'in muvafakkiyetine dualar ediyorlardı. Hamdi Efendiyi yaraladılar. Birkaç gün sonra Hamdi Efendi Hocayı Kurdistan Cemiyetini istifaya icbar ettiler. Benim ile şal ve şapikle doluşan arkadaşlar bir daha göremez oldu. Gazetemiz neşr edilmez oldu. Mürettepler işlerini terk edip kaçmışlardı. Mustafa Kemal'in paşaları tehditle, hile ve düzenle, rüşvetle etraf ve kazalardaki itibarlı kişi ve aşiret reislerini kendilerine bend etmeye muvaffak olmuşlardı. Etrafa çektikleri pek çirkin telgiraflarıyla bize hücum ediyorlardı. Cemiyetin baka'ı (yaşamı) aşkere olarak tehlikede idi. Hamdi Hoca'dan hariç, diğer bütün idare heyeti son bir ictima yaptı. Uzun müzakerelerden sonra ekseriyetin rey-i ile şu karar verildi. Ekrem, cemiyetten istifa etmeli ve Diyarbakır'ı terk etmeli. Mutebaki idare heyeti Kenan Bey'le müzakere edip maslahane hal bulmalı.

Görüldüğü gibi bu akibet pek acı, elim ve feci idi. Fakat ne yapmalı ? Cahil Kürt milleti kendi eliyle kendi hükmi idamını imzalıyordu !

Ben ertesi gün Diyarbakır'ı terk ettim. Ayrılırken, babam çantama banknotlar, belimdeki kemere de altınlar doldurmuştu. Halep tariki ile İstanbul'a gidecektim. İmkan varsa, buralardan tekrar Belçika'ya dönüp

mühendislik tahsilime devam edecektim.

Musallah (silahlı) on hizmetçi ile Viranşehir tarikiyle Urfa'ya geldim. Urfa İngilizlerin işgali altındaydı. Adamlarım Diyarbakir'e avdet ettiler. Ben Halebe vardım. Halep'te Kürt ve İngilizlerden mürekkep bir heyete rast geldim. Kürt'ler, Bedirhani Celadet ve Kamuran Bey'lerdi. İngiliz heyetinin reisi de Major Noel idi. Major Noel Osmanlı hükümetinin müsaadesi ile bundan iki ay evvel Diyarbakir'e gelmiş ve belediyenin misafiri olmuştu. Ben bu İngiliz Bey'i müeaddit defalar Diyarbakir'de görmüştüm ve sayfiyelerimizin birinde Major Noel ve maiyetine bir ziyafet vermiştim. Celadet Bey, Kamuran Bey, Major (binbaşı) Noel, Sultan Vahdettin'in fermanını hamil idiler. Güya heyet Kürdistan'da Kürt ve Ermeni'lerin nüfus miktarını taharri ve tespit edeceklerdi. Major Noel benim kendilerine iltihakımı çok ısrarla istiyordu. Ben yirmi dört saatlik bir mühlet istedim. Halep'te bazı arkadaşlarım vardı. Onlarla müsavere edecektim. Ben, tahsilimi ikmal için Belçika'ya gitmeyi çok istiyordum. Arkadaşlarla görüştükten sonra milli hizmeti şahsi menfaata tercih ettim. İki gün sonra mezkur heyetlerle Halep'i terk ederek yola çıktık. İki geceyi Suruc civarında Berazi aşireti ağalarının çadırlarında geçirdik. Çok hüsnü kabul gördük. Antep'te misafir olduğumuz Kürt yine bize izaz ve ikram etti. Üç gün sonra Antep yaylalarına teveccuh ettik. Bu yaylalarda Sine, Milli ve Atmalı aşiretleri çadırlarında bir hafta kaldık. Şerefimize at yarışları, nişancılık, koşma, atlama müsabakaları tertip ettiler. Davul, zurna refaketinde govendler bir hafta devam etti.

Veda sabahı bizi muazzam bir suretle teşyi ettiler. Ağalar muntahap atlılarla aşiret hudutlarını geçinceye kadar bize refaket ettiler. Her fırsatta Major Noel resimler alıyordu. Antep'ten bize refaket eden rehberimiz bu civarı çok iyi bilen, cesur, yakışıklı, terbiyeli bir

gençti. Antep'ten itibaren bizi en münasip yollardan geçiriyordu. En münasip köylerde, en mühim ağaların konaklarında misafir ettiriyordu. Sine, Milli ve Atmalı yaylalarını terk ettiğimiz besinci günü Malatya'ya vardık. Her köyde izaz ve ikram edildik. Bu seyahetin Major Noel üzerinde impresyon (etki) bırakmış olduğu zahiren anlaşılıyordu. Major Noel hiç bir fırsatı kaçırmıyor, her şeyi fotoğrag makinesiyle tespit ediyordu.

1919 senesinin Eylül ayı nihayetinde Malatya'ya vardığımızda Celadet ve Kamuran Bey'lerin amcası Halil Bey'i Malatya mutasarrıfı olarak bulduk. Bu beyler mutasarrıf olan amcalarına misafir oldular. Major Noel ve ben belediye reisi Arpacı Mehmet Efendi'ye misafir olduk. Belediye reisi çok hararetle bir Kürtçü idi. Misafirperver, mukerrim bir zattı. Major Noel'e, bana nasıl ikram edeceğini şaşırıyordu.

Ertesi günden itibaren, her sabah Major Noel ile Celadet Bey'le hükümet konağına gidiyorlardı. Kürt ve Ermeni nüfusunu tetkik ve kayd ediyorlardı. Biz de belediye reisinin delaletiyle Kürtçü arkadaşlarımızla görüşüyor, dertleşiyor, taraftarlarımızı çoğaltmaya çalışıyorduk.

Malatya'nın cenubi garbisindeki vaki dağlarında sakin, Kürdistan'ın en büyük aşiretlerinden biri olan Rişwan aşireti reisi Hacı Bedir Ağa bu sıralarda Malatya'da idi. Belediye reisi Arpacı Mehmet Efendi'nin hem akrabası ve hem de dert ortağı idi.

Mutasarrıf Bedirhane Halil Bey, Malatya eşraflarından belediye reisi Arpacı Mehmet Efendi ve Rişwan aşiret reisi Hacı Bedir Ağa ve bizlerin Malatya'da ictimamız, Malatya'yı bir Kürtçülük yuvası haline getirmişti.

Biz Diyarbakir'de Kürdistan Cemiyeti tesisinden

sonra Maden, Elaziz ve Malatya ile muhabere suretiyle birçok Kürtçü arkadaş tanımiştık. Bir sene evvel giyaben tanıdığım arkadaşlarla şimdi yüzyüze geliyor, sevinçle kucaklaşıyorduk. Geceleri ictima ediyor, saatlerce dertleşiyor, münakaşalar yapıyorduk.

Nihayet, Malatya'ya gittiğimiz dördüncü gecesi sabaha doğru, şafaktan evvel sokak kapısı çalındı. Benim odam avluya nazirdi. Kapı sesine uyandım. Açık pencereden başımı uzatıp "kimsin" diye sordum. Yavaş bir ses "çabuk gel" dedi. Sessizce merdivenleri indim. Kapıya koştum. "Kimsin, ne istiyorsun" diye sordum. Yavaş sesiyle "benim" dedi. Sesi tanıdım. Dört günden beri her gün ziyaretimize gelen telgrafçı arkadaşımız idi. Kapıyı derhal açtım. Kapıyı örttükten sonra bir kenara çekildik. Telgrafçı arkadaş anlattı. Elaziz'den gecenin geç vakinde gelen telgraflardan anladık ki bizi basmak için Mustafa Kemal'in emri ile Elaziz'den bir alay piyade, bir tabur topçu, bir bölük suvari, bir bölük mitralyöz, cebri yürüyüşle üzerimize sevk edilmiş. Günışten evvel Malatya'ya varıp bizi derdest etmeye çalışacaklar. Bu sebeple şehri hemen terk etmemiz lazım geliyordu. Telgrafçı arkadaş bu haberi verdikten sonra geri döndü. Ben yukarı çıktım. Major Noel'in odasına koştum. Major'u uyandırdım. İkimiz derhal aşağıya indik. Aşağıda uyuyan arkadaşlarımızı uyandırdık. Ben tabancam belimde, tüfeğim elimde, karanlıkta Halil Bey'in odasına koştum. Oradaki arkadaşları uyandırdım. Hemen avdet ettim. Ben gelinceye kadar eşyalarımız yüklenmiş, atlarımız hazırlanmıştı. Kamuran ve Celadet Bey'ler de gecikmeden geldiler. Onların da atları hazır. Harem dairesinden gelen Muhammed Efendiye veda ettik. Beraberimizde Remo isminde, Rişvan aşiretinden silahlı, çevik görünüşlü rehberimizin delaletiyle şehri terk ettik.

Güneş daha doğmamıştı. Ortalık daha aydınlanmamıştı. Biz süvariler önde, mekarelerimiz arkada yürüyor-

duk. Şehirden üç, dört kilometre uzaklaştıktan sonra, karşımızda yüksek Riswan dağları görünmeye başladılar. Yolumuzun sol tarafı dik kayalık uçurumluydu. Sağımız taş duvar ve dikenli bendlerdi. Güneş doğdu. Biz cenub garbimizde vazihen görünen dağlara doğru ve süratle yol alıyorduk. Güneş daha çok yükselmemişti. Arkadan mekarecilerimiz seslendiler. Türk süvarileri bize yaklaşıyorlarmış. Biz süvariler hemen geri döndük. Mekarelerimizi ileri sürdük. Hakikaten yüz elli kadar süvari dört yüz metre kadar mesafeden bizi takip ediyorlardı.

Biz arkadaşlar arasında yalnız yedimiz tüfekli idik. Major Noel ve Celadet Bey'in de ellerinde tabancaları vardı. Kamuran Bey silahsızdı. Fakat bizi uzaktan gören daha çok zan ederdi. Mekarelerimiz, yayan adamlarımız, atlarımızla epey kalabalık teşkil ediyorduk.

Mekarelerimiz ileride, biz silahlarla geride pasdarlık (ardçı) yapmak suretiyle dağ yoluna varmaya gayret ediyorduk. Mevkiimiz Türk'lerin atlı hücumuna müsait değildi. Her ne şekilde olursa olsun, Türk'ler taaruz ederlerse etrafımızda çok muvafik müdafaa mevzileri vardı.

Ben size her suretle temin ederim ki hiç bir korku, hiç bir telaş hissetmiyordum. Yalnız bir öfke ve kızgınlık içinde idim. Arkadaşlarımın hiç birinde telaş ve korku eseri yoktu. Major Noel yalın kolt tabancası elinde, benden yarım metre daha uzun boyu ile aramızda dimdik yürüyordu. O da bizim gibi soğukkanlı idi.

Arkamızdan bizi takip eden Türk süvarileri bir müddet sonra sağa çekilip bağların içine girdiler. Rehberimiz Remo bizi başka bir patikadan, müdafaamıza daha çok müsait bir yere götürdü. Biz bu suretle dağ geçitine yaklaştık. Yolumuza devam ediyorduk. Türkleri gözden

kaçırmıyorduk. Müsademe edip vakit kaybetmek işimize hiç yaramıyacaktı. Çünkü bu süvariler Türk'lerin peshdarları (öncü) idiler. Elaziz'den gelen mühim kuvvet bizimle temas etmeden biz dağ geçitini tutmalıydık. Bu mulahazalarla Türk'ler bize ateş açamayacak, biz süratle yol alacaktık. Bu vaziyette iki taraf da yoluna devam ederken, Türk'ler bağların geniş bir mevkiinde birden bire atlarından indiler. Maksatları ne idi, bilinmiyordu. Biz bu sırada taşlı bir yoldan başasağı iniyorduk. Bu yol bizi Türk'lere yaklaştırıyordu. Başka bir yol da yoktu. Yolumuzun bu kısmı fundalık ve müdafaaya çok salih (elverişli) idi. Karşı yamaca çıkıncaya kadar Türk'leri göremiyorduk. Nihayet Türk'leri gördük. Ateş açmak suretiyle yere yat vaziyetinde idiler. Biz fundalıklardan, kayalardan istifade ederek süratle ilerliyorduk. Fakat yolumuz bizi mütemadiyen Türk'lere yaklaştırıyordu. Yolun bir dönemeç noktasında, bir fundalı mahalde iki neferle beraber mevzi almış acemi bir bölük kumandanı gördük. Çok mahirane bir suretle bu üç Türk'ü sardık. Bunlar ateş etmeden teslim oldular. Bölük kumandanı pek gençti. Korkudan sapsarı olmuştu. Ayağa kalkmak istedi. Sallandı, durdu. Ben ile Major Noel ilerledik. Major Noel Fransızca olalok "korkma, sana bir şey yapmayacağız" dedi. Ben tercüme ettim. Üç Türk nefer de fundalığın içinde sapsarı oturmuş bizi bekliyorlardı. Major Noel ve ben bunlara doğru ilerlediğimiz vakit, iki silahlı arkadaşımız da arka taraftan Türk neferlerine yaklaşımlardı. Zaten bu üç Türk'ün müdafaaya ne halleri vardı ne de niyetleri. Silahlarını aldıktan sonra mülazime anlattık. "Bize karşı mevzi alan askerlerine emir ver, ata binsinler, Malatya yolunu tutsunlar. Bizden kafi derecede uzaklaştıktan sonra biz seni ve askerlerini serbest bırakacağız". Mülazim efendi teklifimizi memnuniyetle kabul etti. Süvarilerini uzaklaştırdı. Biz kendisi ve askerlerini serbest bıraktık. Yolumuza devam ettik. Dar bir geçiti tırmanmaya başladık. Rişvan asireti dahilinde idik. Biz atlılar

bunlardık : Major Noel ve iki İngiliz arkadaşı, Celadet ve Kamuran Bey'ler, ben ve Abdulrahim Efendi (Hakkari'li meşhur şairimiz. İstanbul'dan Major Noel ile beraber gelmişti. Majora Kurmanci dersi veriyordu). Yayan arkadaşlarımız da şunlardı : Celadet Bey'lerin İstanbul'dan beraber getirdikleri hizmetçileri, benim hizmetçilerim, Major Noel'in üç Kürt muhafızı (üçü de Süleymaniye Kürtlerinden idiler. Cesaretleriyle, silahşörlükleriyle şöret kazanmış kimselerdi) ve Süleymaniye civarından beş Kürt genci. O halde yedi atlı, on yayandan ibarettik. Cem'an onyedî kişi. Üçü İngiliz, ondördü Kürt.

Malatya'dan hareketimizden on saat sonra yorgun, argın, hasseten çok aç olarak Hacı Bedri Ağa'nın yaylasına vardık. Müstacilen (çok çabuk) karnımızı doyurdular. Yemeklerimiz şunlardı : Bembeyaz, incecik sac ekmeği, çok nefis koyun yoğurdu, yoğurt kadar beyaz bal, taze peynir, soğuk ayran.

Biz buraya vardığımızda su zevati çadırda bulduk : Mutasarrif Halil Bey, Elaziz valisi Galip Bey (Sultan Vahdettin'in adamı, Mustafa Kemal'in muhalifi idi. Elaziz'den kaçmış Malatya'ya iltica etmişti), Arpacızade Mehmet Efendi ve Hacı Bedir Ağa. Bu zevat daha kısa, daha emin bir yoldan buraya gelmişti.

Biz bu yaylada pek heyecanlı sekiz gün geçirdik. İlk günler isimiz sıkıntılı geçiyordu. Mustafa Kemal'in bize yaptığı hakarete mukabele etmekte hepimiz ihtiyatlı idik. Halil Bey, Arpacı Mehmet Efendi, Hacı Bedir Ağa'nın mütteliklerinden üç ağa daha, Dersimli binbaşı Süleyman Bey, biz ve bizimle olan Major Noel.

Bu ağaların takriben altı bin Osmanlı mavzeri ile mücehhez kuvvetleri vardı. Dersim'li binbaşı Süleyman Bey vasıtasıyla Dersimlilerle (Şeyh Rıza ile) ittifak etmişlerdi. İlk gün ağaların cümlesi çok hararetli ve çok

samimi görünüyorlardı. Yavaş yavaş gevşediler. Nihayet sekizinci günü sarahaten bu işten vaz geçtiler.

Major Noel'in tavsiyesi ile biz gece yarısı kimseye "alahısmarladık" demeden gizlice eşyalarımızı yükledik ve kaçtık. Urfa'ya doğru yol alarak yolumuza devam ettik. Sabahleyin güneş yükseldikten sonra Fırat nehrinin kıyısına vardık. Eskiden bir Kürtçü olarak bildiğimiz nahiye müdürüne misafir olduk. Nahiye müdürü Mustafa Kemal'in imzasını havi bir telgiraf bize gösterdi. Mustafa Kemal her tarafa telgirafarla tamim göndermişti. Asker, sivil, bütün memurlara bizim tevkifimizi emreliyordu. Müdür bize mükellef bir ziyafet verdi. Karşı sahile geçmek için kayıklar hazırlattı. Yemekten sonra yola çıktık. Atlarımız, eşyalarımız ve adamlarımız kayıklarla karşı sahile geçtiler. Major Noel ve ben yüzerek karşı sahile geçtik. Urfa'da bir gece yattıktan sonra Halep'e vardık. Birkaç günümüzü Halep'te geçirdik. Sonra trenle Mersin'e gittik. Mersin'den vaporela İstanbul'a vardık.

Birkaç gün istirahatın sonra Babiali caddesindeki Jîn gazetesi idaresine gittim. Gazetenin müdürü ve muharriri olan çok kıymetli iki arkadaşımı orada hazır buldum. Bitlis'li şehit mağfur Kemal Fevzi Bey, Vanlı Memduh Selim Bey. Bu arkadaşlarla Kürdistan Cemiyetinin ziyaretine gittim. Cemiyetin reisi şehit mağfur Seyit Abdulkadir Efendi'nin teklifi ile Cemiyet heyetine aza kabul edildim.

Haftada iki defa muntazamen cemiyetin ictimalarına devam ediyordum. Ben bu siyasi ve resmi olan Kürdistan Cemiyetinde bütün cehdimle çalışıyordum. Bu cemiyetten başka, gayri resmi, benim yaşımdaki İstanbul'da bulunan Kürt gençlerinin merkezi Jîn idarehanesinin müdavimi idim. Vakitlerimizin çoğunu burada geçirirdik. Bu gayri resmi Kürt kulübünün müdürleri çok dirayetli, çok çok kıymetli iki gençti. Bunlar : Kemal Fevzi ve Memduh

Selim. Buraya pek çok münevver gençler devam ediyorlardı. Eksəriyeten tahsili aliyi ikmal etmiş gençlerdi. Bunlar, Hamze, Necmeddin, Salih, Aziz, Emin, Mihri, Fahri, Ziya, Abdulkadir, Nuri, Sükrü ... Beylerdi. Bu son zamanlarda Jin kulübü Kürdistan Tealî'nin erkaniharbiye bürosu vazifesini görüyordu. Bu genç ihtilalci erkani harpler vaziyeti vazihen görüyorlardı.

Vilson'un emrini infaza mecbur olan Avrupalılar müstakil bir Kürdistan teşkiline taraftar idiler. İstanbul'daki Sultan Vahdettin hükümeti de Avrupalılara itaata mecburdu. Kürdistan hükümetinin teşkiline bütün azmiyle mani olan yalnız Mustafa Kemal kuvvetiydi. Binaenaleyh biz de bütün kuvvetimizle Mustafa Kemal'e karşı çalışıyorduk. Bütün bu genç arkadaşlar içinde Mustafa Kemal'in mazisine vakif olan bendim. Ben de Mustafa Kemal'in rezilane, sefihane hayatını teşhir etmekte kusur bırakmıyordum. Mustafa Kemal 1917'de Diyarbakir'de ordu kumandanı iken iskani muhacirin kanunu ismini verdiği Kürt katliamını nasıl emr ve tatbik ettiğini her fırsatta yazıyor, İstanbul'un Munsif gazetesinde ve gazete muhabirlerine mufassal malumat takdim ediyordum.

O vakitler İstanbul'daki İngiliz hot (yüksek) komiserliğinin göz yummasından cesaretlenen bazı Mustafa Kemalci Türk gazeteleri Mustafa Kemal'in müdafiliğini yapıyorlardı. Bu mudafi yazarların başında hasseten Yunus Nadi Bey geliyordu. Yunus Nadi İstanbul gazetecilerinden idi. Yeni Gün gazetesinin sahibi ve muharriri idi. 1919-1920 senelerinde ben ile Yunus Nadi uzun müddet karşı karşıya topçu düellosu yapmıştık. Benim fikirlerimi en fazla neşreden Jin, Tercüman, Hakikat, fransızca Bosfor gazeteleriydi. Bazen Mustafa Kemal'e muhalif diğer İstanbul gazeteleri de birşeyler nakl ederlerdi. Yunus Nadi benim Mustafa Kemal'e yaptığım makul, meşru fikirlere cevap veremeyince,

edepsizlik yapar, çirkin yazılarıyla Mustafa Kemal'in müdafiliğini yapardı.

Benim Kürdistan Teali Cemiyetinde, gençlerin Jin kulübündeki meşguliyetimden başka, bir üçüncü meşguliyetim vardı : İstanbul Üniversitesi Kürt talebeleri Hêvî'yi ihya etmişlerdi. Beni ısrarla kendilerine fahri reis yaptılar. Fırsat buldukça çok zevkle, çok fahrla bu gençlerle hasbihal etmeye giderdim. Benden dört, beş yaş daha genç olan bu arkadaşlarla faydalı olmaya gayret ederdim. Yalnız siyasetle meşgul olmadık, gençlerle yaptığım ictimalarda Kürt lisani, edebiyatı, Kürt folkloru bizi daha ziyade meşgul ederdi.

Çok geçmeden Vilson prensiplerini ilan etti. Büyük küçük, bütün milletlerin hür ve mustakil olmalarını, ebedi sulh ve sükunun takririni istiyordu. Ben ve genç arkadaşlarım Paris'te bulunan Süleymaniyeli Şerif Paşa'nın Kürt mürehhası olarak tayininde ve Ermeni'lerle dostluk tesis ederek onların mümessili Boğos Nubar Paşa ile ittifakın meydana gelmesi için pek çok cehd ve gayret ettik. Kürdistan Cemiyetinin resmi vekili olarak Diyarbakirli Fahri Bey'i Paris'e göndermek suretiyle de çalışmamızın semeresini gördük. Sevr Muahedesi Kürdistan'ın istiklal hakkını tasdik etti. Kürdistan Cemiyeti, cemiyet binasına Kürt'ün güneşli ve üç rengli (kırmızı, beyaz, yeşil) bayrağını keşide etti.

Bizim bu suurlu günlerimiz uzun sürmedi. Mustafa Kemal'in tehdidi, icbari ve melanetiyle Kürdistan'ın her tarafından - Erzurum'dan Maras'a kadar - Paris sulh konferansına, sefarethanelere, maruf gazetelere telgraflar yağdırıldı : "Kürt, Türk kardeşirler. Bu milli mücadele Kürt-Türk ortak mücadelesidir. Kürt'ler her türlü haklarını alacaklardır". Bu telgraflar cidden bizi müteessir ediyor ve asabımıza çok sui tesir ediyordu. Bunun üzerine cemiyet bazı gençleri Kürdistan'a gön-

General Şerif Paşa. 1920'de, Sevr Konferansında Kürt'lerin delegesi idi.

dermeye karar verdi. Bu gençler Kürdistan'da nesihatlar, konferanslar verecek, efkari umumiyeyi tenvir edecekler. Cahil Kürtlere doğru yolu göstereceklerdi.

Cemiyet ilk olarak beni bu vazife ile Kürdistan'a gönderdi. Fakat Kürdistan hudutlarından girmek kolay bir iş değildi. Kara ve deniz yolları hep Mustafa Kemal'in elinde idi. Birçok zahmet ve tehlikeyi göze alarak ve iki hudut geçilerek Kürdistana gidilebilirdi. Bu hudutlar Suriye ve Irak hudutlarıydı.

Antalya vilayetini İtalyanlar işgal etmişlerdi. Konya'ya kadar olan yollar İtalyanların kontrolü altında idi. Ben bir İtalyan vapuru ile Antalya'ya müteveccihen 1920 Ağustosunda İstanbulu terk ettim. Dört günde Antalya'ya vardık. Benim, yahut bedbaht milletimin sui talihinden olacak, bu dört gün içinde İtalyanlar Mustafa Kemal'le uyusarak Antalya'yı ona teslim etmişler. Hiç umut edilmez bir şekilde tuzuğa düştüm. Palalı, bıçaklı, baldırıçıplak efelerin eline düştüm. Bu insan kanına susamış efelerin elinden kurtulmak kimseye kolay kolay nasip olmaz. Ben bir hüsnü talih eseri (tafsilatına girişsem, sayfelerce yazı yazmak lazım olacak. Bunun için tafsilat vermeyeceğim). İki gün sonra İstanbul'a 350 koyun götüren bir küçük vaporela, gerisin geri İstanbul'a döndüm. Böylece canilerin elinden yakayı sıyırdım.

Kışın iki ayını İstanbul'da geçirmeye mecbur oldum. Tabii eskisi gibi haftada iki defa İstanbul'a iniyordum. Jîn idarehanesinde genç arkadaşları, Cemiyet idarehanesinde yaşlı arkadaşları görüyordum. 1921 Şubatı ortasında başka bir pasaport tedarik ederek Irak yolunu tecrübeye mecbur kaldım. İstanbul, Pire, İskenderiye, Kahire (burada yirmi iki gün kaldım. Çünkü vaporda boş yer bulunmıyordu), Port Said, Aden, Karaçi, Basra, Bağdat ve Musula elli günde vardım. Musul'dan Diyarbakir'deki köylerimize onyeddi gün yayan yürüyerek

vardım.

Kadri, Mikdad, Memduh geldiler. Üç, dört gün bizim köylerde dolastık. Kürdistan'ın ve hasseten Diyarbakir'in vaziyeti hiç umduğumuz gibi değildi. Herşey altüst olmuştu. Mustafa Kemal ve etrafındakiler zeki, kurnaz ve cesur insanlardı. Cahil Kürt'ü, her şeyini dini için fedaya hazır Kürt'ü kolaylıkla aldatmasını biliyorlardı. Mustafa Kemal 1917-1918 kışında Diyarbakir'de ikinci ordu kumandanı Nihat Paşa'yı hakimi mutlak olarak yine Diyarbakir'e göndermişti. Her cuma günü Camii Kebire cuma namazına geliş merasimi, Sultan hamdi, cuma selamlıklarından daha debdebeliydi. Bando, müzika, borazanlar, suvariler, süslü yaverler .....

Bizim samimi, hakiki, idealist Kürtçü arkadaşlarımız müstesna, mütebaki Diyarbakir'lileri dayadan bigane etmişlerdi. Diyarbakirli'lerin yüzde doksanını lal ve ebkem (dilsiz) bu paşanın etrafında toplamışlardı. Çok yumuşaklık gösteren, dokunaklı konuşan bu kurnaz paşa, islamiyeti, halifeyi, Türk'leri ve aynı zamanda Kürt'lerin kurtarıcısı olarak görünmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal hükme geçtiği zaman Kürdistan'da ve Anadolu vilayetlerinde müdafaayi milliye cemiyetlerini tesis etmişti. Diyarbakir Müdafaayi Milliye Cemiyetinin reisi, seksen yaşındaki kurusofu amcam Cemil Paşazade Mustafa Bey'di. Diyarbakir'in yüzde doksanı etrafında toplanmışlardı. O da Mustafa Kemal'in hakiki Mehdi olduğuna iman etmişti. Etrafındakilere de bu fikri telkin ediyordu ve "Mustafa Kemal'in emrine itaat cenneti kazanmaktır" diyordu.

Türkler benim Diyarbakir etrafında olduğumu çok geçmeden haber aldılar. Bir gece evimizi, mahallemizi mühim kuvvetlerle sarmışlar, damlara bile polis, asker çıkarmışlardı. Çünkü ben bir defa için bile sur dahiline girmemişim.

Ben beş aydan fazla musallah adamlarımla ve liyakatli bazı Kürtçü arkadaşlarımla asiret aralarında, Dêranşehir, Savur, Farkin, Hazro gibi kazalarda ve civarlarında dolayıyordum. Benim telkinatım, vaizlerim, propagandam, milletin bir kulağından giriyor, diğer kulağından çıkıyordu. Dimağlarına tesir etmiyordu. Çünkü Nihat Paşa para ile kazandığı müftüler, şeyhler, mullalar milleti iyiden iyiye zehirlemisti.

Benim arkadaşlarımla beş aylık yorucu ve tehlikeli gayretleri hiç bir semere vermemisti. Nihayet Diyarbekir bahçelerinde, babamın da hazır olduğu bir ictimada kısı beklemeden İstanbul'a avdetim kararlaştırıldı. Birkaç gün sonra Kadri Bey ve onbes musallah atlı ile evvelce kararlaştırılan bir mahalde birleştik. Babam bana iki, üç sene kifayet edecek kadar çokça para göndermişti. Kadri Bey beni Şürkisan asiretine kadar götürdü. Bu bir dost aşırı idi. Kadri Bey atlılarıyla geri döndü. Bana ayrılan aşiretin onbes musallah yayanı ile iki günde Dicle sahiline, Cêlikê Eliyê Remo'ya vardım. Bu yayanlar geri döndüler. Hevêrkan aşiretinin en büyük ağası olan Abdülkerim bu köyde ikamet ediyordu. Babama verdiği vaad mucibince bana rehberler, muhafızlar verecek, Musul'a gönderecekti. Babamın hapisten, idamdan kurtardığı bu adam bana hiyanet etti. Namusunu sattı. Beni Türk'lere teslim etti.

Nihat Paşa'nın emri ile bir yüzbaşı, Midyattan gönderilen mühim miktardaki asker Cêlikê Eliyê Remo'ya gelip beni teslim aldı. Ertesi gün beni zincirbend olarak bir katıra bindirdiler. Askerler etrafımı sardı. Ayrıca da Abdülkerim üçyüz musallah asiret efradıyla, beni muhafazası altına tutarak ve bizzat beş atlı ile Diyarbekir'e kad... bana refaket etti.

Ben Çêlikê Eliyê Remo köyü, Midyat, Mardin, Diyarbekir (burada bir yeraltı zindanında onyedî gün beni

haps ettiler), Maden, Elaziz, Malatya, Sivas, Kayseri, Kabirşehir tarihiyle, beygir sırtında zincirbend, kışta, karda, kırkbeş günde Ankara'ya vardım.

Demim dediğim gibi, hikayeyi uzatmayacağım. 1922 kışını, 1500 kadar siyasi mahkumu barındıran bir taş bina içinde geçirdim.

Mahkemem Ankara İstiklal mahkemesinde yapıyordu. Mahkeme dört aydan fazla sürdü. Diyarbakir'den gönderilen tavsiyeler, dilekçeler, Mustafa Kemal'in beni sağ salim, serbest bırakmaya icbar etti. Mahkemede beraetime, fakat meselenin hüsnü hitamına kadar Ankara'da ikametime karar verildi.

Üç ay kadar Ankara'da menfi kaldım. Cephelerde Mustafa Kemal'in karargahında tanıdığım komandanlar, zabıtlar her gün bana sorarlardı: "Cankaya'ya gittin mi? Gazi'yi ziyaret ettin mi?". Ben üç ay devam eden bu ısrarlarına ehemmiyet vermedim. Tenezzül edip Gazi'lerini ziyaret etmedim. Nihayet benim sert kafalılığım Gazi Paşa'nın kuvvet ve kudretine galebe etti. Diyarbakir'e gitmem için emir verdi. Ermeni yetimhanelerini teftişe memur olan bir Amerikan müfettişinin refaketinde, lüks otomobiline binerek 1922 yaz bidayetinde salimen Diyarbakir'e vardım.

1922-1925 seneleri arasındaki üç senemi vaktimin çoğunu köylerde, babamın işlerine nezaretle geçirdim. Buğday tohumunun ıslahı, cins kısıraklardan cins taylar yetiştirmeye çok mesai sarf ettim. Cins koçlar tedarik ederek çok iyi cins koyunların meydana gelmesini temin ettim. şehire indiğim vakit arkadaşlarımla ictima eder, görüşür, dertleşir, yararlı olmaya gayret ederdim. Anneme olan hasretimi giderdikten sonra derhal köye kaçardım. Üçyüz ağaçlı meyva bahçesi, bin kütüklü bağ yetiştirdiğim gibi, köşkümün karşısındaki

yamaçta da altı bin ocak meşe yetistirdim. Emsali bulunmaz tenburvanım vardı. Kış geceleri için de çirokbêjim (masalcı) vardı.

Babamın sekiz köyüne nezaret ediyordum. Onbes kadar çok süslü hizmetçilerim vardı. Bunlar şal ve şapıklı, kolcılı, şarlı, hançerli, tabancalı, güzel kısraklı ve tüfekli idiler. Köylülerim de müsallah (silahlı) idiler. İktidarı olan herkesin yeni, temiz, bol cephaneli bir tüfeği vardı. Vakit bulursam ava giderdim. Cins, talimli av köpeklerim, çok meşhur tazılarım vardı. Kışın tavşan avına atlı giderken diğer mevsimlerde geyik, bildircin, ördek, yabani güvercin avlarına yayan giderdim. Ben yayan avlanmayı çok severdim. İngiliz, Fransız, Belçika av çiftelerinin atasına malik idim.

1923 senesinde akd edilen Lozan Muahedesinde İngiliz emperyalist devleti bütün dünya devletlerine meydan okuyarak Sevr muahedenamesiyle temin edilen Kürt hak ve istiklalini ayakları altında çiğnedi. İngiliz devleti Kürt'ü esir pazarlarında köle gibi Mustafa Kemal ve Bağdat kralı Faysal'a sattı.

Bu feci, elim akibet Erzurum Kürt liderlerini uykudan uyandırmıştı. 1919'da Mustafa Kemal'in kandırmacalarını unlamayan ahmaklar hamakatlarına nadim olmuştü. Fakat ne fayda! "ba'de harab El-Basra" (arapçada bir şeyin düzeltilmesinde çok geç kalıldığı zaman böyle söylenir, yani Basra'nın harabından sonra!).

Cibran'lı Halit Bey, Bitlis'li Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları Lozan muahedesinden sonra Erzurum'da Azadi ismiyle bir gizli siyasi Kürt cemiyetini teşkil etmişlerdi. 1924 senesinin yazında biz Diyarbakir'deki Kürtçüler de bu cemiyetin bir subesini teşkil ettik. Yekdiğerimizle çok sık temas ediyorduk. Çok hayalpe-rest, çok taşkın olan Yusuf Ziya Bey, arkadaşlara

tahakküm ediyordu. Ankara'da, Türk'lere nasıl itimat etmişti bilmem. Mustafa Kemal'in uzun müddet başvekili olan Fethi Bey'le gizlice ittifak etmişti. Kürt'ler Kürdistan'da, Türkler de Ankara'da ihtilal çıkaracaklardı !

Azadi teşkilatı reisi Halit Bey de herhalde bu adamın oyununa geldi. Yusuf Ziya Bey'le vakitsiz, parasız, silahsız, cephanesiz, arkadaşsız, hazırsızlıksız, derbeder, perişan oldukları halde 1925 Kürt ihtilaline sebep oldular.

Azadi'nin en mühim şubesi herhalde Diyarbakir'di. Erzurum'da muazzam bir ihtilal hazırlayan liderlerimiz maalesef bizi hiç bir şeyden haberdar etmediler. Bize hiç bir hatti hareket göstermediler. Bizden hiç bir hizmet, hiç bir muavenet istemediler.

Ben Şubat bidayetinde hastalanmış, köyden şehre gelmişim. 13 Şubat 1925 sabahı Piran'da ilk silah patladığı gün, evimizin etrafını polisler, askerler sardı. Beni bitap, hasta, yakapaça alıp götürdüler. Münferit bir odaya tıktılar. Bir şeyden haberim yoktu. Neye uğradığımı bilmiyordum. Beni tevkiften sonra Ömer ve Cevdet amcamı, Kadri, Muhittin, Memduh, Ahmet amcazadelerimi de kabz etmişlerdi. Benim tevkifatımdan yirmi dört saat sonra Diyarbakir muharebesi başladı. Top gürültüleri bana meselenin ne olduğunu anlattı.

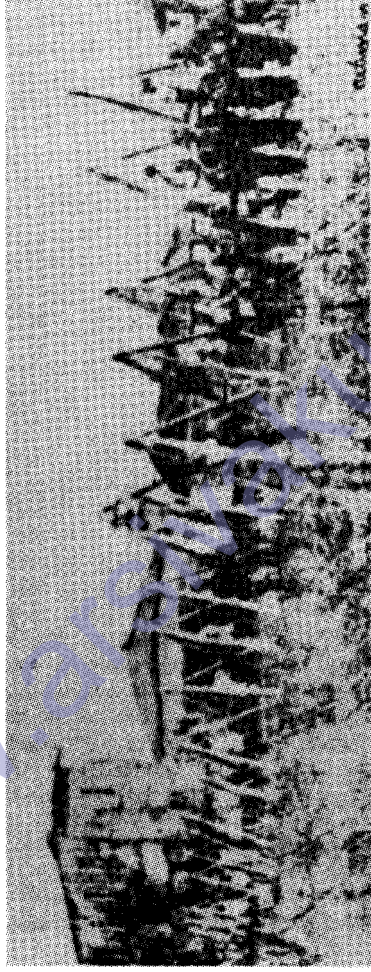
Merhum ve mağfur büyük liderimiz Şeyh Said Efendi ve yüzelli kadar maiyeti Mus civarından Diyarbakir'e getirildikten sonra Ankara'dan İstiklal mahkemesi Diyarbakir'e geldi. Birbuçuk ay kadar büyük liderimizle beraber mahkeme edildik.

Kürdistan'ın halası için mücadele eden ellibir

kahraman ve büyük liderimiz, cennetmekan Seyh Said Efendi'ye idam hükmü verdiler. Kardeşlerimiz ve arkadaşlarımızdan birkaç zat daha tahliye edildi. Ben on sene cezaya mahkum oldum. Kastamonu vilayeti hapisanesine gönderildim. Bu hapisanede üçbuçuk sene yattıktan sonra tahliye edildim. Üç ay Kastamonu'da menfi kaldım. Sonra İstanbul'a nefi edildim. Altı ay da İstanbul'da menfi kaldım. Kederden, yeisten mefluç anemi İstanbul'da bir hafta görebildim. İki eli, iki ayağı hareket etmiyor, sesi çıkmıyor, ağzı da birsey söylemiyor. Bir hafta sonra İstanbul Maçka kabristanında babamın yanına defn edildi. Ben daha hapisanede iken babam vefat etmiş, buraya defn edilmisti.

Evet, Mustafa Kemal 1926'dan itibaren Kürdistan'da çok zalimane icraat yapıyordu. En evvela şehirli büyük aileleri aileyen Anadolu'ya nefi etti. Sonra da asiret reislerini nefi etti. Daha sonra da ikinci derecedeki aileleri nefi etti. Kürdistan hapisanelerindeki elli bin kadar mahpusu öteki hapisanelere sürdü. Mustafa Kemal bu sürgün ameliyatına ilk olarak Cemil Paşa ailesinden başlamıştı. Ben Kastamonu hapisanesinde iken annem, babam ve bütün akrabalarım nefi edilmişti. Ailem Anadolu'nun her tarafına dağıtılmıştı. Babam nefide hastalanmış, İstanbul'a getirilmiş, hastahane ölmüştü.

Seyh Said ve arkadaşlarının idamı

1925 : Ekrem Kastamonu hapishanesinde

1927 : Kastamonu hapishanesinin bahçesinde. Ortada Ekrem, solda Hamze

Ekrem'in annesi Hayriye. O Çerkez idi

SURİYE'DEKİ HAYATIM

1929 senesinin Şubat ayının yirmisinde Diyarbakir'e gitmem için Ankara'dan emir geldi. Durmadan yatanıma avdet ettim. Diyarbakir'de vaziyet pek feci ve vahim idi. Türklerle yaşamamıza imkan yoktu. Her halde Türk'lerden uzak yaşamalıydık. Planımızı Türk hükümetine sezdirmeden Diyarbakiri terk ettik. Halebe vardık. Dört amcazade (Kadri, Ekrem, Muhammed, Bedri) Suriye'ye iltica ettik. Kardeşim Mikdad Fransa'da hukuk tahsil ediyordu. Bir sene sonra o da bize iltihak etti.

Amcazadelerim müteahhil (evli) idiler. Aileleri ile hicret ettiler. Ben Suriye'de, otuzsekiz yaşında iken, Cerkez umerasından Hacı Kiran Dagum'un torunu ile evlendim. Kırkdört senedir Suriye'deyim.

Biz, yani Cemil Paşa torunları, Suriye'ye iltica etmeden önce İstanbul'dan ve Kürdistan'dan birçok Kürt'ler Mustafa Kemal'in zulmünden kaçmışlar, Suriye'ye hicret etmişlerdi. İstanbul'u 1922'de terk eden Vanlı Memduh Selim Bey 1927'de Suriye'de Hoybün Kürt ihtilal cemiyetini tesis etmişti. Memduh Bey büyük gayret ve himmet sarf ederek Türkiye, Mısır, Suriye, Irak, Avrupa ve Amerika'da bulunan Kürt'lerden mürekkep kalabalık bir mücahidin kitlesi toplayabilmiş ve bu mücahitler grubu Lübnan'ın Bhemdun sayfiyesinde ictima ederek birçok celselerde müzakereler, münakaşalar yaparak bu Kürt ihtilal cemiyetine Hoybün adını vermişlerdi. Mevcut Kürt'ler Hoybün kelimesine hata'en

Istanbul 1928 : Cavide Hanım, Ekrem'in kız kardeşi ve Kadri Cemil Paşa'nın hanımı. Arkada (soldan) : Ekrem, Kadri, Mikdad (Ekrem'in küçük kardeşi).

Şam 1950 : Ekrem, hanımı Cavidan ve beş çocuğu.

WWW.EGSIYATINDI.ORG

Tüdmür 1937. Önde (solda) : Bedri Cemil Paşa (Ekrem'in amcazadesi). Onun arkasında oturanlar (soldan itibaren) : Ekrem, Celadet Bedir Han (sakallı), Kadri. Arkada duran (en uzun boylu ve Kürt milli kıyafetiyle) : Muhammed Cemil Paşa (o da Ekrem'in amcazadesidir).

Sağdan : Celadet Bedir Han, Ekrem, Muhammed Cemil Paşa. Ayakta : Kadri.

İstiklal mabnasını vermişlerdi. Bu ictimada Hoybûn nizamnamesi yapmış ve programı tesbit edilmişti. Programdaki esas noktalar şunlardı :

- 1) Hoybûn, Kürdistan istiklalini temin için sarfi mesai edecek.
- 2) Hoybûn'un cephede cıdali Türkiye'dir. Türkiye Kürdistan'ı halasıyla uğraşacak. Hoybûn Türkiye'den başka hiç bir devletle muhasamaya girmeyecek. Hasseten Suriye ve Lübnan memalikini, devletlerini en ufak derecede bile tehaşi eder.
- 3) Agiri'de (Cıyayê Agiri) Türk'lerle hali harpte olan İhsan Nuri Paşa kuvvetlerine mümkün olan her türlü yardımı yapacak.
- 4) Binlerle seneden beri komşu bulunduğu Ermeni milletine dostane ve biraderane münasebet tesis edecek.
- 5) Kürt'ü dünya öfkari umumiyesine tanıtmak için her türlü vesaitle çalışacak, propaganda yapacak.

Biz Cemil Paşa çocukları Suriye'ye 1929 Mart nihayetinde, Hoybûn'un tesisinden iki sene sonra, iltica ettik. Hoybûn ilk teessüsünde ciddiyetle çalışmıştı. Hatta Agiri'ye bile yardım etmişti. Fakat ikinci senesinde ciddi bir faaliyet gösterememişti. Bhemdun ictimâsından evvel Memduh Misir'a Bedirhani Celadet ve Kamuran Bey'lere müteaddit mektuplar yazmış, ısrar ve ricalarla bu iki beyi Suriye'ye gelmeye ikna etmişti. Bhemdun kongresinden sonra, iki sene için Halep şehri Hoybûn'a merkez olmuştı. Biz 1929 Mart nihayetinde Diyarbakir'den Haleb'e gittiğimiz vakit, Hoybûn'u dağılmış bulduk. İlk idare heyetinden ciddi hizmet eden üç beyden ikisi, yani Celadet ve Kamuran Bey'ler, Haleb'i terk edip Beyrut'a

Hasiçe 1930 : Sağda Ekrem. Solda Məmduh Səlim Bəy,
Hoybün'un muessisi.

gitmişlerdi. Memduh Bey de Antakya lisesinde muallimliğe kaydedilmiş, o da Antakya'ya savunmuştu.

Biz Suriye'ye gelince Fransız'lar bizi Halep'te ikamet ettirmişlerdi. Biz Halep'te kaldığımız üç ay zarfında çok gayret ettik ve Hoybün'un ihyasına sebep olduk. Bunun için çok para sarf ettik. Nihayet Hoybün ihya edildi. Biz çalıştık, biz gayret ettik demekle Cemil Paşa'nın bes torunu hatıra gelmesin. Bu biz kelimesi Kadri ve Ekrem'e aittir. Hoybün 1929'da ihya edildikten sonra birçok ciddi ve mühim işler yaptı. Agiri mücahitlerine yardım etti. İhsan Nuri Paşa'nın zevcesini ve kayınvalidesini İzmir'den Halep'e, Halep'ten Agiri'ye selamete yetistirdi. Hawar mecmuasına neşire muvaffak oldu. Suriye-Türkiye hududu üzerinde ondan fazla mümesiller tesis etti. Bu suretle Türkiye, Irak Kürtleriyle daimi hali temastaydı (*).

(*) Kürt milli şuurunun canlı bir ifadesi olan Agri'yi dağıtarak Kürdistan'da yapılacak tahribat ve katliamların yukuuna meydan bırakmamak mülahazası ile merkezi umumi ister istemez emriyakiyi kabul, Türk'lerin hedef ve gayelerine vusullarına mani olarak Kürt'leri katliamdan kurtarmak emeline binaen cenuptan şimali Kürdistanbır taarruz hareketi yapılmasına karar vererek saha ve hedefleri savaş hareketi planında gösterilen fermanarlıkları ihdas ve hareketi ihtilaliyeye allahın yardımı ile 3-4 Ağustos 1930 pazartesi gecesi iptidara karar vermiştir. 10 Temmuz 1930.

Bu karara binaen cenuptaki Hoybun teşkilatı altı fermanarlığa taksim edilerek Irak hududundan Cereblus'a kadar uzanan huduttan şimale doğru bir taarruz hareketi yapılacaktı. Ben Mardin vilayetinden Dêrik kaza merkezine kadar olan cephe de Ekrem Cemil Paşa'nın fermanarlığında Türkiye'ye geçen kuvvetle beraberdim.

(Doza Kürdüstan. Zinnar Silopi. Sahife 125)

**Beirut : Kamuran Bedir Han Bey (ortada ve Ekrem'in iki kızı arasında).
Sağda : Ekrem, Arkada (sağdan üçüncü) : Nureddin Zaza, Suriye
Kurdistan Demokratik Parti'sinin kurucusu.**

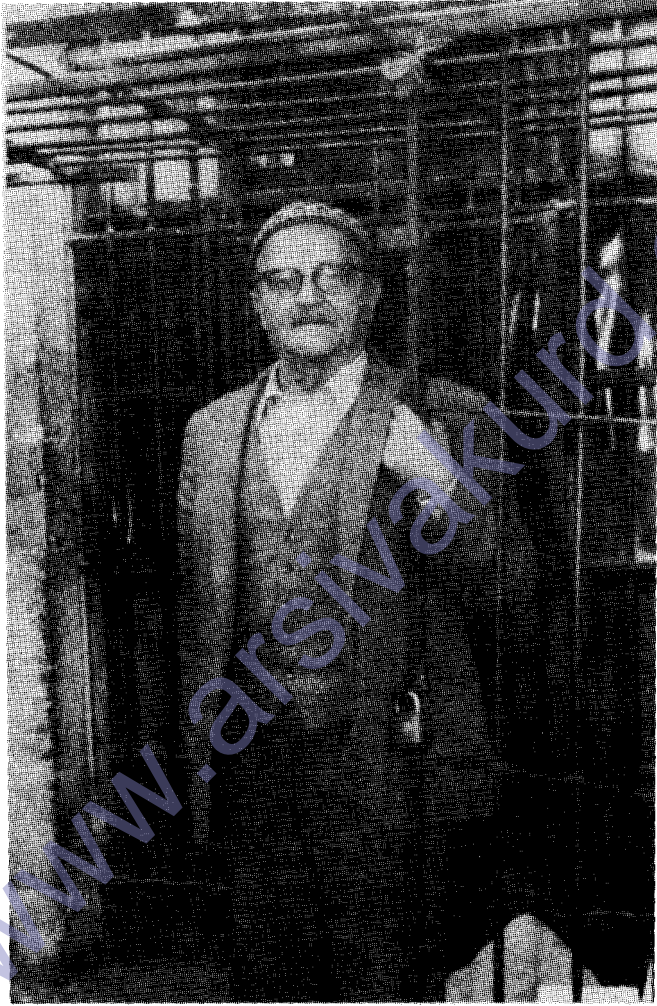
Agiri (Ağrı) isyanının lideri, General Ihsan Nuri Paşa ve hanımı.

1929'da, Bhemdun kongresinden sonra Kamuran Bey Beyrutta Hoybün'un mümessili idi. Halep-Beyrut taşnaklarıyla Hoybün'un muvasalasını (devamını) temin ederdi. Amerika'daki Kürtçü arkadaşlarımızla da vasıta irtibatımız idi. Kamuran Bey teslim edilmiş bu vazifeleri idare etmedi. Birçok suiistimallara sebebiyet verdi. Arkadaşlar arasında birtakım dedikodular deveran etmeğe başladı. Hakikatın meydana çıkması için Hoybün 1934 yazında Hama Kürt Beylerinin sayfiyesi olan Eşrefiyye denilen fevkelade bir ictimaya yaptı. Hoybün mümessili olarak on zat bu ictimaya davet edildi. Davetlilerden biri de bendim. İctimamız üç gün sürdü. İctima mevkii latifti. Sayfiye sahibi Fuat bey bize ikramda kusur etmedi. Üç günün hisabat neticesinde Kamuran Bey'in pekçok kusurları meydana çıktı. Hoybün'dan uzaklaştırıldı. Celadet Bey'de istifa etti. Bu ictimaya sebep olanların en birincisi Haco Ağa olduğu halde, Celadet Bey'i müteakiben, o da istifa etti. Mamafih bu üç zat da yaptıklarına nadim olmuşlardı. Bizden münasebetlerini kesmediler. Hoybün resmi ictimaları müstesna, hemen her fırsatta bize sokuluyorlardı. Bu hadise Hoybün'u zayıflattı. Tabii birinci derecede mesuliyet Kamuran Bey'in omuzlarına çökmüştü. İkinci derecede Celadet Bey ve Haco Ağa mesuldu. Osman Sabri en gencimizdi. Hepimizin itimadını kazanmıştı. Bütün Hoybüncular onu severlerdi. Bir şeye muhtaç olmamasına itina ederlerdi. Osman Sabri Bey onbeş sene itimadımızı suiistimal etmişti.

1934'ten 1939'a kadar, yani ikinci harbi aleminin ilanına kadar amcazadem Kadri Bey Hoybün'un siyasi mümessili idi. Harp ilanından sonra bu vazife bana tevdi edildi. 1946 senesine kadar bu nazik vazifeyi ben ifa ettim. Sam ve Beyrut'taki sefarethanelere pek çok defalar tesisi münasebet ettim. Her fırsatta Kürdün hukuki meşru'isine mail olması için büyük, küçük, bütün devletlerin yardımını istedim. Metalibimizin (istek)

Şam 1930 : Haco Ağa. Arkada (sağdan) : Ekrem, Hamze, Kadri.

1972 : Osman Sabri Şam zindanında

mesruiyetini ispat için bu sefarethanelerden her birine elimle resimlendirilmiş, renkli Kürdistan haritasını takdim ettim. Amerika Müttahide'de Sanfransisko beynelmilel ictimai akdedildiği vakit, bu ictimaya Beyrut'tan mut'adit telgirafırlar gönderdim. Birkaç telgirafıma Habur nehri çevresinde yaşayan Asuri hemşerilerimizin mümessilleri de bana inzımmam ederek Kürdistan'ın istiklalini benimle beraber talep ettiler.

1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti teşekkül etti. Hoybün da bütün Kürt teşkilatları gibi Mahabad Kürt Cumhuriyetine iltihak etti.

HOCALIKLARIM

Ben beş muhtelif tarihlerde hocalık etmişim. Biraz da o hocalıklarımın söz edeyim :

Birinci hocalığım

Birinci hocalığımı Sivas'ta, 1915'te yaptım. Benim topçu kit'am Canakkale'den Kafkas cephesine gönderildiği vakit, altı ay kadar Sivas'ta, ihtiyatta kaldım. Sivas kumandanı Halil Bey elli yaşlarında, hoşm'şer'eb, Harput'lu bir Kürt'tü. Beni oğlu gibi sevmişti. Halil Bey vasıtasıyla vali Muammer Bey'le de tanışmış olduk. Bilmem nasıl oldu bir gün mekteplerden, hocaların askere gittiğinden ve çocukların muallimsiz kaldığından bahs edildi. Nihayet lisenin son iki sınıfında riyaziyyat, fizik ve şimi dersleri vermeyi teklif ettiler. Bir miktar

Mahabad 1946 : Ortada Kazi Muhammed, Mahabad Kürt Cumhuriyeti Baskanı. Yanında (sağdan üçüncü), Kadri Cemil Paşa, Hoybün'un delegesi.

para da vereceklerini söylediler. Ben parasız, fahri hocalığı kabul ettim. Üç ay lisenin son iki sınıfına hendese, fizik, kimya dersi verdim. Üç ay sonra kis ortasında Erzurum yolunu tuttuk. Hocalık da sona erdi.

İkinci hocalığım

İkinci hocalığımı Kastamonu hapishanesinde yaptım. Eylül 1925'ten Mayıs 1928'e kadar Kastamonu hapishanesinde Kürt kardeşlerime yaptım. Kur'an, Türkçe ve Fransızca dersleri veriyordum. Maalesef Türk hapishanesinde Kürtçe okutmak memnu idi.

Biz Kastamonu hapishanesinde İstiklal Mahkemesi denilen cellatlar kompanyasından hüküm ile 44 Kürt toplanmıştık. Bu kırk dört Kürt'ün yedisi okur-yazar idi. Oyuz yedisi ummi idi. Ummilerin çoğu kırk yaşını aşmışlardı. Bunun için çoğu okumak istemedi. Muksili Hamze, Hizanlı Seyh Selahaddin Fransızca'yı okudular. Üç genç kur'an okudu. Bu üç gencin ikisi kur'anı hatm edince, Türkçe okumadılar. Bu gençlerden biri (Sabri ji mal Berxo) Türkçe de okudu. Türkçe okuyanlar üç sene muntazamen ders aldılar. Çok güzel İstanbul Türkçesi ile okuma-yazma öğrendiler. Hüseyin Cahid Bey'in Jin gazetesindeki basmakaleyi yanlışsız okurlar ve tamamen anlardı. Bunlar hesap ta öğrendiler. Bunlar üç gençti. Cabakçukurlu Sabri, Bingöllü Hüseyin, Erganili Hakki. Ben de Hamze Efendiden Fransızca ders aldım ve çok güzel öğrendim (*).

(*) Ekrem Cemil Paşa da Hamze Efendi'ye Farsçayı bu hapihanede öğretti (yayınevi notu).

Üçüncü hocalığım

Üçüncü hocalığımı Talik köyünde yaptım. Ben ailemle, yani karım ve çocuklarımla muhtelif tarihlerde cem'an 13 sene kış, yaz Talik köyünde kaldım. On üç sene, her kış köylü çocuklarına Kürtçe ders verdim. Üç ay nihayetinde talebelerimin yüzde doksanı Kürtçe'yi mükemmel okur ve yazarlardı. Hesabın dört operasyonunu (dört işlem) öğrenirlerdi. Benim Talik dibistanımdan (okul) en az ikiyüz genç şehadetname aldı.

Dördüncü hocalığım

Benim yedi çocuğum vardı. İki oğlan, beş kız. Çocuklarımın ilki kızdı. Yirmi ikibuçuk sene yaşadı. Sonra öldü. İkincisi oğlandı. Üç ay yaşadı. Geriye kalan dört kızın birisi de bir sene yaşadı. Bu dört çocuğuma köyümüz Talik'te beş sene hocalık ettim.

Niçin ? Ne mecburiyetim vardı ? Şam'da mektep medrese yokmuydu ? Size şimdi bunu da anlatacağım. Nasıl elim ve hazin bir mecburiyet beni, karımı, Sam'ı bırakıp Talik'e kaçmaya mecbur etti :

Yukarda söyledim ya, ilk kızım yirmi ikibuçuk yaşında bize veda etti, diye. Ölen kızım çok güzel, çok dilberdi. Uzun mevzun boylu, narin zarif endamalı, yeşil gözleri, ipek gibi saçlarıyla güzellik kıraliçelerinden daha çok güzeldi. Çok zeki idi. Çok çalışkandı. Fransız lisesinde okudu. Her sene sınıfının birincisi idi. Liseyi birinci olarak yüz üzerinden seksen sekiz ikmal etti. Kürtçe, Arapça, Fransızca, İngilizce, Türkçeyi çok iyi bildirdi. Hele Arapça'sı ile Fransızca'sı çok kuvvetliydi.

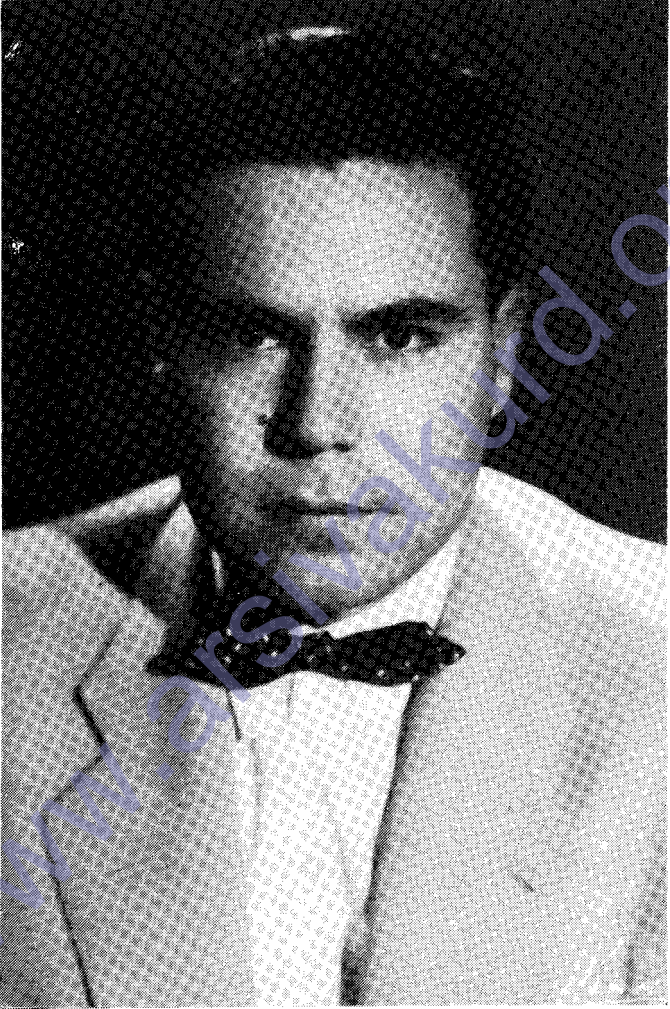
Ben ve annesi böyle bir yavruyu kayb edince Şam'da

Sam 1951 : Hayriye, 1953'te vefat eden Ekrem'in kızı.

Hayriye, Kürt milli kıyafetiyle

1950 : Ismet Bozan Şahin, Hayriye'nin nişanlısı. O Suriye Meclisinde millet vekili idi.

oturmadan kaçtık. Ben burda beş sene çocuklarıma hocalık ettim. Yarım yamalak Arapçamla ders verdim. Derste Kürtçe konuşmak yasaktı. Benden matematik, yani hesap, cebir, hendese dersleriyle, fizik, kimya, hayvan (zoooloji), tabakat (jeoloji) dersleri aldılar.

Beş senede ne benim ne de annesinin yaraları, elemeleri iyileşmişti. Bu yirmi bir senedir bu çok derin yara kapanmamıştır. Fakat ne yapmalı ? Geriye kalan dört çocuğa da yazıktı. Çocuklarımızı okutmak mecburiyetiyle Sam'a gittik.

Besinci hocalığım

Besinci hocalığımı size nasıl anlatacağımı kestiremiyorum. Hangi tarihteydi ? Nerede talebe okuttum ? Talebelerimin adı neydi ? Bu soruların hiç birine cevap veremiyorum. Bildiğim, yahut hatırladığım sudur. Talebelerim on kadar idiler. Yaşları yirmi ile yirmi beş arası idi. Kürtçe okumasını öğrenmek istiyorlardı. Kürtçeyi yarım yamalak konuşuyorlardı. Fakat onlar doğru, dürüst konuşmak, okumak, yazmak istiyorlardı. Ben bu gençleri okuttum. Uzun müddet okuttum fakat muntazam değil. Fırsat buldukça öğrendiler. Pek ala olmadı.

TALİK HAYATIM

1929 senesinde, ben mecburi ikamet suretiyle İstanbul'da iken, babamın bir miktar altın parası, İstanbul'da Fransız bankası olan Bank Osmani'de,

emaneten muhafazada idi. Bank isabeten bu parayı babamın vefatında hükümete haber vermemiştir. Ben İstanbul'a gelince bana teslim edildi. Ben Diyarbakır'e dönmeden evvel bu parayı gizlice İstanbul'dan Roma'ya, İtalyan bankasına nakli ettirdim. Bu paranın İtalya'ya naklinden birkaç ay sonra Diyarbakır'e avdetime müsaade edildi. Ben vakit kaybetmeden Diyarbakır'e döndüm. Diyarbakır'de ancak onyediy gün kaldım.

Yukarıda yazdığım gibi, Cemil Paşa'nın beş torunu, Kadri, Ekrem, Muhammed, Bedri, Mikdad Suriye'ye iltica ettik. Halep'te üç ay kaldıktan sonra Fransızlar Cezire'ye gitmemize ve Cezire'de yerleşmemize muvafakat ettiler. Ben Roma'daki paramı Halep'e getirttim. Babamın bıraktığı para bütün ailenin medari maaşeti oldu.

1929 Haziranının nihayetinde Halep'i ailemle birlikte terk ederek, her beş kardeş Hasiçe'de bir evde oturduk. Türkiye hududundan yetmiş kilometre uzak olan Hasiçe'de barınmamız, temini maaşetimiz mümkün değildi. Hasiçe'nin şimalinde, hudut üzerinde vaki Derbasiye nahiyesinin sekiz kilometre garbındaki Talik arazisini satın aldık. Bu arazi Kürtlerin idi. Ellerinde Osmanlı'dan kalma tapu vardı. Talik harabesinin etrafında yüzlerce kilometrelik arazi bomboş bir çöldü. Bu arazide bir tek mamure yoktu. Bugün, bu geniş çölde binden fazla köy imal edilmiştir. İki bin kadar traktör bu arazide felahat ediyor. Kürt göçebelerine, Arap bedevilerine çolangeh olan bu geniş arazide ilk mamureyi vücuda getiren ve bin köyün imarına, birkaç yüzbin Kürt'ün bu çöllerde yerleştirilmesine sebep olan, ilk müteşebbis Ekrem'dir ve Kasım Bey'in Türklerden gizliyebildiği birkaç bin altındır.

1929'da biz Cezire'ye gelip Hasiçe'de yerleştiğimiz vakit, Dêrzor'dan Talik'e kadar uzanan ikiyüz elli kilometrelik arazi bomboş bir çöldü. Hasiçe elli, altmış

hanelik bir köydü. Şimalde Kamışlı kaymakamlıktı. Burası da kırk-elli hanelik bir köyden başka birşey değildi. Bu iki köyde medeniyet eseri olarak birer postahane vardı. Mektep, doktor, hastahane gibi şeyler yoktu.

Binaenaleyh biz Halep'i terk ettiğimiz vakit böyle bir çölde bir menfaya gittiğimizi biliyorduk. Her şeyden evvel bizi endişeye düşüren, sihhat meselesi olmuştı. Bu geniş çölde doktorsuz, ilaçsız nasıl yaşayabilecektik ? Bizim ve aile fertlerimizin hali ne olacak ? Tabii çok mühim ve hayati olan bu vak'ayı dua ile, tevekül ile hal edemezdik. Maddi, ameli, ciddi bir suretle tœemmül edip bulmak lazımdı. İşte bu hayatın müşkilatının halline bir çare buldum : Halep'te üç aydan beri bize aile doktorluğu eden zatın tavsiyesi vechiyle hareket etmeye karar verdim. Doktor bana uzunca bir ilaç listesi verdi. İlaçların sureti istimali, hastaya yaşına göre miktarları için de cetveller yazdı. Harici yaralar, bereler, çibanlar için birçok ilaçlar, melhembler, paketlerle pamuk, sargı bezi yazdı. İtimat ettiği bir eczahaneye gittik. Bütün bu levazımı altın para vererek aldık.

Hasiçe'ye, Kamışlı'ya ve sonra da Derbasiye'ye doktor gelinceye kadar otuz köyün yegane doktoru oldum. Tabii ben o kadar ahmak değildim. Bilgimin, kabiliyetimin ne olduğunu biliyordum. Harici doktorlukta, yani operatörlükte çok muvaffak oldum. Antiseptik ilaçlarla yara yıkamasını, bol ispirto, tentürdiot kullanmasını, yaraları sarıp bağlamasını, pansuman yapmasını pekala bildiğim bigi, usturayı, bıçağı, makası, penseyi, şırıngayı sterilize etmesini, yani bu cerrah aletlerini çok iyi kaynatmasını da biliyordum. Çok şükür yirmi seneden fazla imdatlarına koştuğum hasta ve yaralılarından bir tanesi ölmedi. Hep şifa buldular. Çünkü ağır hasta ile hafif hastayı tefrik edebiliyordum. Ağırılarını derhal Halep'e göndermelerini tavsiye ediyordum. Hatta bazen icbar ediyordum. Hasta, fakir, muhtaç ise nakden yardım imkanını buluyordum.

Dr Nafiz (Ayakta, soldan ikinci, Kadri'nin arkasında). O Kamisli'da doktor idi ve Nureddin Zaza'nın kardeşi idi. Ayaktakilerden : Ortada (sakallı): Celadet Bedir Han. Sağdan ikinci : Ekrem. Sağdan dördüncü : Memduh Selim.

Bir defasında Urfalı Sadık adında, kafasından yaralı birini getirdiler. Onun kafası hurdahâş olmuştu. Yüzü gözü davul gibi şişmişti. Bu yara ağır idi. Tehlikeliydi. Fakat benden başka bakacak kimse yoktu. Muntazam, imzalı, mühürlü, şahitli bir senet aldım. Yaralı ve sahiplerinin ısrarı, rica ve niyazi üzerine işe başladım. Yaranın tedavisi kırk gün sürdü. Bu kırk gün sonunda yaralı tamamen şifa buldu. Felç ve saire gibi hiç bir nişani görülmedi. Yalnız başının sağ gerisi çukur kaldı. Ben bu yaradan onüç parça kemik çıkardım.

Bir defasında da bana on yaşlarında bir kız getirdiler. Bu kız harmanda döven sürerken katırlar ürkmüş ve kızı arkalarından sürükleyerek kaçmışlar. Kızı kurtardıkları vakit, kız baygındı ve kanlar içinde idi. Bu hadise, bu son zamanlarda, 1956'da olmuştu. Bu vakitler Hasiçe'de ve Kamışlı'da elli kadar doktor, hastahaneler, klinikler, eczahaneler vardı. Ben onsekiz yerinden yara alan bu zavallı yavruya ilk pansımanı yaptım. Derbaseye'ye, doktora lazım geldiğini söyledim. Hatta mümkünse bir-iki operatoru olan Kamışlı'ya götürmelerini söyledim. Götürmeleri için de ısrar ettim. Benim müdahalemin kanunen yasak olduğunu, yaraların müteaddit ve derin olduklarını, bu halleriyle tehlikeli olduğunu söyledim ve bağırdım, çağırdım. Anne, baba, amca ve başka akrabaları elime, ayağıma sarılıyor, ağlıyor, rica ve istirham ediyorlardı. "Sen bu doktorların, bu operatorların hepisinden mahir ve hepisinden hazıksın. Fakat bizim talihimiz yoktur. Sen bizi sevmiyor, çocuğumuzu kurtarmak istemiyorsun" diyorlardı. Neticede beni bu kızı tedaviye icbar ettiler. Kız genç ve körpe olduğu için, on sekiz yerinden aldığı yaraları, yirmi gün içinde tedavi ettim. Her türlü vasıta, medeniyetten mahrum Kürdistan'ın bu köşesinde, Kürt kardeşlerime yirmi sene faydalı oldum.

1940'tan sonra penisilin, strobotomisin ve saire anti-

biyotikler çıkınca doktorlardan ilaçlarını alan Talik civarı, on, onbeş kilometre mesafedeki hastalar Talik'e gelir, bu ilaçları yine meccanen bana tatbik ettirirlerdi. Şıngayı cilt altına, adaleye ve damara yapmasını mükemmelen öğrenmiştim. Köylü kadınlarına bu iğneyi yapmak zevceme de öğretmiştim. Kadın, erkek gelirler, on para vermeden, hiç masraf yapmadan iğneleri yapılır ve çok vakit karınlarını bir öğün doyurur, giderlerdi.

TALİK'TEKİ BAHÇIVANLIĞIM

1943'te Talik'te bir meyva bahçesi vücuda getirme sevdasına düştüm. Malum, Cezire'nin bin kadar köyünden ancak bir-iki köyün pınarı vardı. Diğer köyler kuyu suyu içerler. Bazı köylerin kuyusu seksen, doksan metre derinliğindedir. Talik kuyuları derin değildir. Talik'te köyün müteaddit kuyuları vardı. Bu kuyuların hepsinin suyu tatlı ve serin idiler. Fakat, tesadüfen benim evimin avlusunda değil, yazlık sofasında kazdığım kuyu köyün en soğuk suyu olan kuyusu idi. Derinliğine gelince, kuyunun derinliği dört buçuk metre idi. İçinde ikibuçuk metre suyu vardı. Elimizdeki bakracı çıkırığa takarak kuyumuzdan su çıkarmak mümkün idi. Kuyunun ağzı açık değildi. Etrafı yarım metre yüksekliğinde betonla üstüvanesi yapılmıştı. Bu üstüvaneden başka, kuyunun önündeki bir de küçük havuzu vardı. Kapağının ağzına bir tulumba yerleştirilmişti. Bu suretle benim kuyumun suyu, köyün kuyularından en temiz olanı idi. Kuyumuzun ağzı kapalı olmasına rağmen her sene yaz başlangıcında kuyumuzu boşaltır ve temizlerdik. Fakat bu uzun bir işti. Yirmi kişi kuyuyu boşaltmak için nöbetle, büyük kaplarla su çektikleri halde kuyuyu tamamen, dibine kadar kurutamazlardı. Yine de dibinde yarım metre su

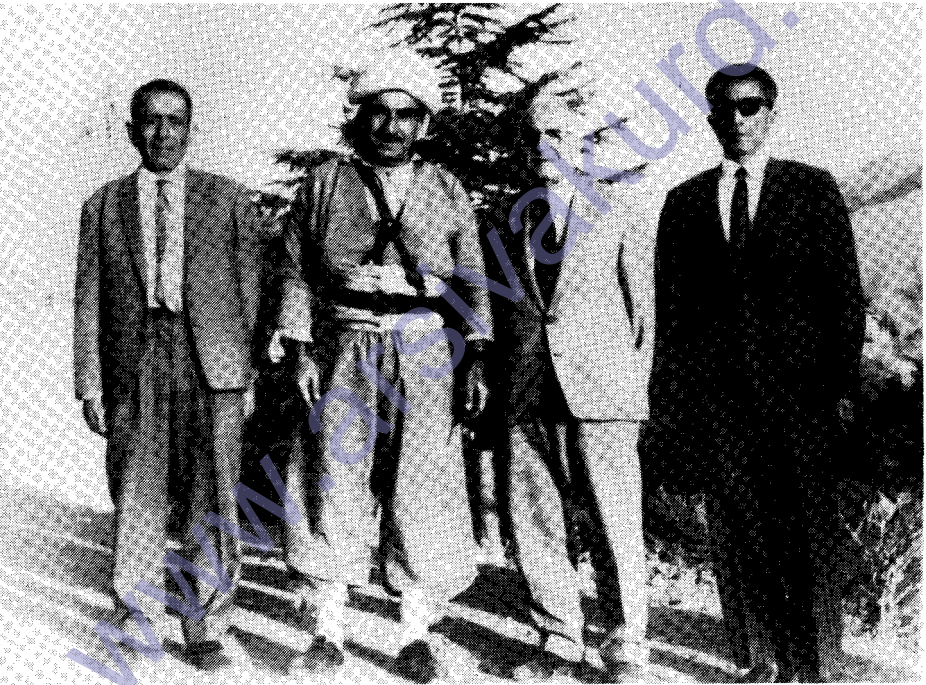
kalırdı. Yani kuyunun dibinden fıskıran su yirmi kişi galebe edemezdi. Şu halde Talik yeraltı tariklerinde su vardı. İki, üç kuyu kazarak evimin etrafında mükemmel meyva bahçesi ve bir de sebze bahçesi yapabildim. 1943 ilkbaharında sevinçle, büyük umutlarla işe başladım. Üç büyük kuyu birbirine bağladım. Kuvveti gayri merkeziye nazariyesi ile su çıkararak ve makara ile dönen bir cins tulumbayı Şam'dan getirdim. Daha ilk yaz çok nefis her türlü sebze yetiştirdik. Şam'dan çalışkan ve mahir bir de sebzeçi getirttim. Bahçevan maaş alamayacak, her gün bizim evimize kafi sebze verdikten sonra kalan sebzeği ortak olarak satacaktı. İki sene bu şartlarla çalışan bahçevan kafi derecede kazandı. Yeraltı suyumuz umut ettiğimiz kadar bol değilmiş. Evin içindeki küçük kuyuyu yirmi kişi kurutamıyordu. Halbuki benim santrifuj tulumbam üç büyük kuyuda on saatte toplanan suyu yirmi dakikada kupkuru ediyordu. Bahçe sabah yirmi dakika, akşam yirmi dakika sulanıyordu. Sebzeler ancak haftada iki defa sulanabiliyordu. 1944'ten itibaren de meyva ağaçları dikmeğe başladık. Önemli olan çok su bulmaktı.

Ben bahçe hikayesini çok uzattım galiba. Fakat bundan ötesini kısaca anlatacağım : Tetricen her sene artırmak şartıyla ancak on senede dizel motor getirdim. 1947'den itibaren seftali, elma, üzüm, dut, incir yemeğe başladık. 1951 yazından itibaren meyva ağaçlarım büyümüşlerdi. 1951'den 1967'ye kadar onaltı sene, kış, yaz, meyvaların en nefisini ve pek bol olarak yedik. Fakat hiç satmadık. 1400'den fazla meyva ağaçlarım, 500 üzüm teyeği, her sene tonlarca meyva verirdiler. Biz evvel aile efradı, hizmetçilerim, misafirlerim, yolcular pek çok yedik. Fakat bizim yediğimizin beş, altı mislini etrafa dağıttım.

Benim 1943'ten 1967'ye kadar, yani 24 sene çok emekle, bazı günler bir amele gibi on saat çalışarak vücuda getiriğim bu nimetten bugün mahrum edildim. Ben ve çocuklarım Şam'da boynu büyük menfiyiz .....

Talik bahçesi, 1962. Yukarıda : Ekrem'in kızları.
Aşağıda : Oğlu (oturan), torunu ve iki kızı.

1962 : Ekrem (sağdan ikinci), Mustafa Berzani ile

Sam 1967 : Ekrem, aylesi ile

1972 : Ekrem, Necmettin Büyükkaya ile

SÖZLÜK

A

Adet : sayı. Aksam : kısımlar. Ateni : açık.
Amade : hazır. Avdet : geri. Aza : üye.

B

Bidayet : başlangıç. Bigane : yabancı.

C

Cidal : mücadele. Cehd : gayret. Cem'an : toplam.
Cemiyet : dernek.

D

Darulmuallimin : öğretmen okulu. Dəbdəbe : görkəm.
Defn : gömülme. Delail : kanıtlar. Dercep : cepləmək.
Derdest : esir.

E

Ebkem : dilsiz. Ecnebi : yabancı. Eksəriyet : çoğunluk.
Eşair : aşiretler. Eşraf : sözü geçen ileri gelenler.

F

Fahr : iftihar. Faik : üstün. Felahat : çiftçilik.
Fevkelade : olağanüstü.

H

Hal : çözüm. Halas : kurtuluş. Hamaset : yiğitlik.
Hami : koruyucu. Hamiyetli : onurlu. Harem : kadınlar
bölümü. Hassaten : özellikle. Havi : kapsayan. Hem-
şire : kız kardeş. Hendese : geometri. Himmetli :
azimli. Hitam : son. Hisabat : hesaplama. Hoca:
öğretmen.

I

İcabet : uyma. İcbar : mecbur. İctima : toplantı.
İftitah : açılış. İhtilaf : anlaşmazlık. İhtiyat : yedek.
İhya : dirilme, canlandırma. İkmal : bitirme. İltihak:
katılma. İntihap : seçmek. İnzimam : katılma. İpti-
dai : ilk. İrtibat : ilişki. İştirak : katılma. İttihad:
birlik.

K

Keside : tertip. Kifayet : yetme. Kiyam : ayaklanma.

L

Liyakat : yaraşırılık.

M

Mahdut : sınırlı. Mahir : becerikli. Maişet : geçim. Maiyet : biriyle olmak. Malik : sahip. Mamure : bayındır, yer. Maruf : tanınmış. Medar : dayanak. Mekare : yük hayvanı. Menfi : sürgün. Mesire : gezinti yeri. Meşuk : şüpheli. Metalip : istek. Meyus : umutsuz. Mezalim : zulüm. Mezkur : adı geçen. Muarefe : tanışma. Mucibince : gereğince. Muhasim : karşıt. Muhtasar : kısa. Mufrit : aşırı. Muhtevi : içerikli. Mulazim : teğmen. Munkariz : çökmüş. Murşit : doğru yolu gösteren. Muntahap : seçkin. Muntazir : hazır. Murahhas : delege. Musallah : silahlı. Mutasarraf : eyaletteki en büyük devlet memuru. Muteber : saygın. Mutedil : ilimli. Muvafik : uygun. Muvasala : ilişki. Müderris : medrese öğretmeni. Mühlet : süre. Mülâyim : yumuşak. Münferit : tek, ayrı. Mürekkep : kurulu. Müşavere : danışma. Müteaddit : çeşitli. Mütebaki : geriye kalan. Mütecaviz : aşkın. Mütereddit : kararsız. Mütesekkir : teşekkür eden, borcu olan. Müvesves : ikircikli.

N

Nadim : pışman. Nail : kavuşan. Nakdi : parasal.
Natika : söyleme yetisi. Nazir : bakan. Nekaht :
toparlanma. Neşide : manzume. Neşriyat : yayın.
Nezaret : gözetim.

P

Pedagog : eğitimci. Peydah : bulma.

R

Reaya : Osmanlı döneminde müslüman olmayan halk.
Refaket : eşlik. Rey : oy. Ricat : geri çekilme. ri-
yaset : başkanlık.

S

Sayfiye : yazlık. Sebât : direşme. Selamlık : evin
erkekler bölümü. Semere : verim. Seviye : düzey.

Ş

Şehadetname : diploma. Şal-şapık : Kürt ulusal giysisi.

T

Tafsilat : detay. Tahmil : yüceltme. Tahribat : yıkım.
Tarik : yol. Tavsif : nitelme. Tazim : yüceltme.
Tebcil : yüceltme. Tecdit : yenileme. Tedricen : yavaş
yavaş. Teemmül : durup düşünme. Teessüs : kurulu.
Tefessüh : kokuşma. tehaşi : kaçınma. Tekke : ayın
yeri. Tenvir : aydınlatma. Teşyi : törenle. Teveccuh:
yönelme. Tevsi : genişletme.

V

Varidat : gelir. Vazihen : açıklıkla. Vesait : vasıtalar.
Vuzuh : açıklık, netlik.

Z

Zabit : subay. Zafiyet : zayıflık. Zahir : açık, belli.
Zahiren : görünüşte. Zevat : saygın kişiler.

İÇERİK

Önsöz	5
Muhtasar hayatım	7
Köy hayatım	15
İstanbul'daki hayatım ve milli hissimin inkisafı	17
Avrupa ve askerlik hayatım	23
Diyarbakir'deki hayatım	29
Suriye'deki hayatım	67
Hocalıklarım	80
Talik hayatım	87
Talik'teki bahçivanlığım	92
Sözlük	98

S O M M A I R E

Introduction	5
Ma vie en bref	7
Ma vie au village	15
Mon séjour à Istanbul et la découverte du sentiment national	17
L'Europe et l'armée	23
Ma vie à Diyarbekir	29
Ma vie en Syrie	67
Activités d'enseignant	80
Ma vie au village de Talik	92
Glossaire	98

I N H O U D

Inleiding	5
Mijn leven in 't kort	7
Mijn leven in het dorp	15
Mijn verblijf te Istanbul en de ontdekking van het nationaal gevoel	17
Europa en het leger	23
Mijn leven te Diyarbekir	29
Mijn leven in Syrië	67
Onderwijs-activiteiten	80
Mijn leven in het dorp Talik	87
Tuinbouw in Talik	92
Woordverklaring	98

www.arsivakurd.org

www.arsivakurd.org